



## วรรณศิลป์ในวรรณคดีที่ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสร\*

ภาสตราจารย์ ดร.รื่นฤทัย สัจจพันธุ์\*\*

### บทคัดย่อ

บทความเรื่อง **วรรณศิลป์ในวรรณคดีที่ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสร** กล่าวถึงการก่อตั้งวรรณคดีสโมสร พระราชกฤษฎีกาวรรณคดีสโมสร ระเบียบในการดำเนินการพิจารณาและประกาศยกย่องหนังสือ และรายชื่อหนังสือที่วรรณคดีสโมสรประกาศยกย่องซึ่งผู้เขียนบทความเพิ่มเติมให้ครบถ้วน ผู้เขียนยังตั้งข้อสงสัยและวิเคราะห์ว่าการระบุความเป็นยอดของวรรณคดีประเภทต่างๆเกิดขึ้นได้อย่างไรทั้งๆที่ประกาศนี้ย้บตรวรรณคดีสโมสรและเอกสารที่เกี่ยวข้องไม่ได้ระบุไว้เลย บทความนี้เน้นการวิเคราะห์คุณค่าทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ๓ เรื่อง คือ บทละครพูดร้อยแก้วเรื่อง **หัวใจนักรบ พระนลคำหลวง** และบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง **มัทนะพาธา** เพื่อให้สอดคล้องกับวาระโอกาส ๑๐๐ ปี พระราชวังพญาไท และ ๙๖ ปี วรรณคดีสโมสร ซึ่งเกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสองเหตุการณ์

**คำสำคัญ:** วรรณคดีสโมสร, วรรณศิลป์, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หัวใจนักรบ, พระนลคำหลวง, มัทนะพาธา

### ความนำ

บทความนี้เขียนขึ้นเนื่องในโอกาสสำคัญ ๓ โอกาส หนึ่ง คือ วาระครบ ๑๐๐ ปี **พระราชวังพญาไท** สอง คือ ร่วมรำลึกถึง**วรรณคดีสโมสร**ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระมหากรุณาธิคุณก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ ปัจจุบันก็มีอายุ ๙๖ ปี และสาม คือ **วาระวันภาษาไทยแห่งชาติ ๒๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๓**

ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๒ รัฐบาลกำหนดให้วันที่ ๒๙ กรกฎาคม ของทุกปีเป็นวันภาษาไทยแห่งชาติ เพื่อกระตุ้นและปลุกจิตสำนึกของคนไทยทั้งชาติ

ให้ตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าของภาษาไทย ตลอดจนร่วมมือร่วมใจกันทำนุบำรุงส่งเสริม และอนุรักษ์ภาษาไทย ซึ่งเป็นเอกลักษณ์และเป็นสมบัติวัฒนธรรมอันล้ำค่าของชาติ ให้คงอยู่คู่ชาติไทยตลอดไป การกำหนดให้เป็นวันที่ ๒๙ กรกฎาคม ก็เพื่อรำลึกถึงวันที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เสด็จพระราชดำเนินไปเป็นองค์ประธานและร่วมอภิปรายเรื่อง “ปัญหาการใช้ภาษาไทย” จัดโดยชุมนุมภาษาไทย ณ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๒๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

\* บทปาฐกถาบรรยายในหัวข้อ “ภาษางามประสาไทย” เนื่องในวันภาษาไทยแห่งชาติ ๒๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๓ จัดโดยชมรมคนรักวงในพระอุปถัมภ์ สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี ณ พระที่นั่งเทวราชสภารมย์ พระราชวังพญาไท ภายในโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า

\*\* ศาสตราจารย์ ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง และภาคีสมาชิกราชบัณฑิตยสถาน สำนักศิลปกรรม

ความพยายามในการทำนุบำรุงรักษาการใช้ภาษาไทยไม่ให้สูญเสียดุลยลักษณ์ของความเป็นไทยเป็นภารกิจต่อเนื่องตลอดเวลา ผู้เขียนเคยเขียนบทความเรื่อง “๑๐๐ ปี สมาคมแก้ภาษา สมาคมรักษาภาษาไทย และนิรุกติสมาคม” เพื่อแสดงให้เห็นพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการจัดตั้งสมาคมแห่งหนึ่งเพื่อบำรุงรักษาภาษาไทยให้ถูกต้อง เหมาะสมงดงาม สมสมัยแห่งภาษา (รื่นฤทัย สัจจพันธ์, ๒๕๕๒ : ๑๓-๓๙) นอกจากนี้ การรักษาภาษาไทยที่ดีงามอีกทางหนึ่งคือการสร้างสรรค์วรรณคดีอันมีศิลปะแห่งการประพันธ์อย่างสูงและมีการใช้ภาษาที่ไพเราะงดงาม มีความหมายลึกซึ้ง ดังนั้น วรรณคดีสโมสรซึ่งก่อตั้งขึ้นโดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทำหน้าที่คัดเลือกหนังสือดีและประกาศยกย่องให้เป็นแบบอย่างแก่สาธารณชนในรัชสมัยของพระองค์ และเป็นที่ยอมรับในคุณค่าแห่งความเป็นวรรณคดีชั้นเยี่ยมยอดมาจนถึงปัจจุบัน

## วรรณคดีสโมสร

สโมสรเพื่อส่งเสริมการประพันธ์และการใช้ภาษาไทยให้ถูกต้องที่ตั้งขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งวรรณคดีสโมสรขึ้น และประกาศในราชกิจจานุเบกษาเมื่อวันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ เพื่อดำเนินตามรอยพระยุคลบาทในการตั้ง **โบราณคดีสโมสร** เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีของชาติ และเพื่อทรงสืบทอดพระราชประสงค์ของพระบรมชนกนาถที่จะอุดหนุนทำนุบำรุงการแต่งกาพย์กลอนและความเรียงร้อยแก้วในภาษาไทยให้ดีขึ้น แต่ยังมีได้ทรงจัดการอย่างหนึ่งอย่างใดในรัชสมัยของพระองค์ ดังที่มี

พระราชดำริไว้ในพระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสรว่า

ทุกวันนี้ผู้แต่งหนังสือแลผู้อ่านหนังสือก็มามากขึ้นกว่าแต่ก่อนทั้ง ๒ จำพวก แต่ฝ่ายข้างผู้แต่งยังไม่ใคร่จะเอาใจใส่ในทางภาษา ฤ็พยายามแต่งเรื่องอันประกอบด้วยคุณวิชาวสารประโยชน์มักแต่แต่งเอาอย่างผู้อื่นตามๆ กันไป ที่แปลจากภาษาต่างประเทศ ก็มักแปลแต่หนังสือซึ่งเป็นเรื่องอย่างเลวในภาษานั้นๆ แลมักชอบหันเหียนเปลี่ยนวิธีเรียบเรียงภาษาไทยตามประโยคภาษาต่างประเทศด้วยความโง่เขลาแลสำคัญว่าโวหาร อย่างนั้นเป็นของเหมาะจะสมควรแก่สมัยใหม่ มิได้รู้ว่าการที่ทำอย่างนั้น เป็นการทำลายภาษาของตนเองให้เสียไป ส่วนผู้อ่าน ที่อยากจะทำหนังสือ ก็พบแต่หนังสือที่กล่าวมานี้มากขึ้นทุกที บางคนจนถึงไปหลงนิยมน่า ภาษาแลวิธีแต่งหนังสือเช่นว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างดีที่เกิดขึ้นในวิชาหนังสือสมัยใหม่ เมื่อการเป็นอยู่ดังนี้ ทรงพระราชดำริเห็นว่า สมควร จะจัดการอย่างใดอย่าง ๑ อุดหนุนวิชาแต่งหนังสือภาษาไทยให้ดีขึ้น แลพ้นจากความเข้าใจผิดทั้งผู้แต่งแลผู้อ่าน ดังกล่าวมาแล้ว ทำนองดังที่สมเด็จพระบรมชนกนาถ ได้ทรงทำนุบำรุงการศึกษาโบราณคดีมาแต่ก่อน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งวรรณคดีสโมสรขึ้น

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นสมณนายก สมณายกกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณเป็นอุปนายก กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณเป็นกรรมการและเป็นสมาชิกโดยตำแหน่งมีเลขานุการ ๑ คน นอกจากนี้ ผู้ที่มีคุณวุฒิและได้แต่งหรือแปลหนังสือไว้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรตั้งให้เป็นสมาชิกวรรณคดีสโมสร ตามที่ทรงพระราชดำริให้เห็นสมควร

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขร่างพระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสรด้วยพระองค์เองโดยเฉพาะอย่างยิ่งมาตราที่ ๗ และ ๘ พระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสรที่ประกาศในราชกิจจานุเบกษามี ๑๐ มาตรา มาตราที่สำคัญคือ มาตราที่ ๗, ๘, ๙ และ ๑๐ ซึ่งมีข้อความดังนี้

**มาตรา ๗** หนังสือเรื่องใดจะเป็นหนังสือซึ่งโบราณบัณฑิตแต่งไว้ก็ดี หนังสือปัจจุบันบัณฑิตแต่งขึ้นใหม่ก็ดี ในประเภทเหล่านี้ ได้แก่

- ๑) กวีนิพนธ์ คือ เป็นโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน
- ๒) ลครไทย คือ แต่งเป็นกลอน ๘ มีกำหนดนำพาทย์ ฯลฯ
- ๓) นิทาน คือ เรื่องราวอันผูกขึ้นแลแต่งเป็นร้อยแก้ว
- ๔) ลครพูด
- ๕) อธิบาย (คือ “แฮ็สเชย์” ฤฯ “แปมเฟลต”) แสดงด้วยศิลปวิทยาฤกิจการอย่างใดอย่าง ๑ (แต่ไม่ใช่ตำรา ฤฯแบบเรียน ฤฯความเรียง เรื่องโบราณคดี มีพงษาวดาร เป็นต้น) ให้นำว่าเป็นหนังสือซึ่งควรพิจารณาในวรรณคดีสโมสร ตามพระราชกฤษฎีกานี้

**มาตรา ๘** หนังสือใน ๕ ประเภทซึ่งกล่าวในมาตรา ๗ นั้น เรื่องใดสมาชิกวรรณคดีสโมสรได้ตรวจพิจารณาเห็นพร้อมกัน ฤฯโดยมากด้วยกันว่ามีคุณพิเศษดังจะต่อไปนี้บริบูรณ์ คือ

- ๑) เป็นหนังสือดี กล่าวคือเป็นเรื่องที่เหมาะสมซึ่งสาธารณชนจะอ่านได้โดยไม่เสียประโยชน์ คือ ไม่เป็นเรื่องทุภาสิต ฤฯเป็นเรื่องที่ชักจูงความคิดผู้อ่านไปในทางอันไม่เป็นแก่นสาร ฤฯซึ่งจะชวนให้คิดวุ่นวายไปใน

ทางการเมือง อันจะเป็นเครื่องรำคาญแก่รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ดังนี้ เป็นต้น

- ๒) เป็นหนังสือที่แต่งดี ใช้วิธีเรียบเรียงอย่างใด ๆ ก็ตาม แต่ต้องให้เป็นภาษาไทยอันดี ถูกต้องตามเยี่ยงที่ใช้ในโบราณกาล ฤฯในบัดยุคปัจจุบันกาลก็ได้ ไม่ใช่ใช้ภาษาซึ่งเลียนภาษาต่างประเทศ ฤฯใช้วิธีผูกประโยคประธานตามแบบภาษาต่างประเทศ (เช่น ใช้คำว่า “ไปจับรถไฟ” แทน “ไปขึ้นรถไฟ” ฤฯ “โดยสารรถไฟ” แล “มาสาย” แทน “มาช้า” ฤฯ “มาล่า” ดังนี้ เป็นต้น)

อนึ่ง หนังสือใดที่แปลจากภาษาต่างประเทศ ต้องมีแสดงไว้ชัดเจนว่า แปลจากภาษาใด ผู้แต่งเดิมชื่อไร

ถ้าสมาชิกโดยมากเห็นว่า หนังสือเรื่องนั้นเป็นหนังสือดีมีคุณพิเศษสมบูรณ์ดังกล่าวมาแล้ว ในมาตรานี้ก็ให้เลขานุการนำความขึ้นกราบบังคมทูล แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้เป็นสมณนายก ถ้าทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยแล้ว จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หนังสือเรื่องนั้นได้รับประโยชน์จากรวรรณคดีสโมสรตามสมควร

**มาตรา ๙** ประโยชน์ที่วรรณคดีสโมสรจะให้แก่หนังสือที่แต่งดี ดังกล่าวมาแล้วในมาตรา ๘ นั้น มี ๓ อย่าง คือ

- ๑) ถ้าเป็นหนังสือแต่งใหม่อันชอบด้วยพระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์ผู้แต่งหนังสือ ร.ศ. ๑๒๐ จะพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ประทับพระราชลัญจกรสำหรับวรรณคดีสโมสร เป็นสำคัญ ในต้นฉบับที่ไปจดทะเบียนสถาน ๑

- ๒) ถ้าทรงพระราชดำริให้เห็นสมควร จะพระราชทานรางวัลแก่ตัวผู้แต่ง ด้วยอีกสถาน ๑
- ๓) ถ้าเป็นหนังสือซึ่งโบราณบัณฑิตแต่งไว้ และไม่เข้าในพระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์ ผู้แต่งหนังสือ ร.ศ. ๑๒๐ จะได้ประทับ สำเนาพระราชลัญจกรสำหรับวรรณคดี สโมสรในฉบับที่พิมพ์ โดยลักษณะที่จะ กล่าวต่อไปในมาตรา ๑๐

**มาตรา ๑๐** บรรดาหนังสือซึ่งได้รับ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ประทับ พระราชลัญจกรสำหรับวรรณคดีสโมสร ดังกล่าว มาแล้วในมาตรา ๙ นั้น เมื่อจะพิมพ์โฆษณา ให้ใช้ สำเนาพระราชลัญจกรนั้น จะเป็นขนาดใดๆ ก็ตาม พิมพ์ไว้ได้เป็นสำคัญในหนังสือนั้น แต่หนังสือ ที่จะพิมพ์สำเนาพระราชลัญจกรดังกล่าวมานี้ ต้องให้ กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณตรวจดูใบพิมพ์แล เห็นชอบด้วยก่อน จงทุกคราวที่พิมพ์

ถ้าผู้ใด แม้เจ้าของกรรมสิทธิ์หนังสือนั่นเอง จะเอาไปพิมพ์โดยไม่ได้ให้กรรมการหอพระสมุด วชิรญาณตรวจดูใบพิมพ์ก่อนก็ดี ฤๅตัดเติมหนังสือ เรื่องนั้นโดยมิได้รับอนุญาตของวรรณคดีสโมสร ก่อนก็ดี ห้ามมิให้ใช้สำเนาพระราชลัญจกรสำหรับ วรรณคดีสโมสรในฉบับนั้นๆ เป็นอันขาด

ต่อมาในวันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๐ กรรมการวรรณคดีสโมสรได้รับพระบรมราชานุญาต ให้ตั้งข้อบังคับสำหรับพิจารณาหนังสือในวรรณคดี สโมสร และประกาศในราชกิจจานุเบกษา ฉบับที่ ๓๔ วันที่ ๒๙ เมษายน ๒๔๖๐ ดังนี้

**หมวดที่ ๑ ว่าด้วยการขอประกาศนียบัตร**

**ข้อ ๑** หนังสือเรื่องใดที่จะให้กรรมการ วิจัยว่าควรจะได้รับประกาศนียบัตรวรรณคดี สโมสรหรือไม่นั้น ผู้แต่งหรือผู้เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์

จะขอให้กรรมการพิจารณาก็ได้ กรรมการหรือ สมาชิกวรรณคดีสโมสรคนใดจะขอให้กรรมการ พิจารณาก็ได้ แต่ถ้าเป็นหนังสือซึ่งตัวผู้แต่งยังอยู่ หรือถ้าไม่มีตัวผู้แต่ง แต่เป็นหนังสือซึ่งมีเจ้าของถือ กรรมสิทธิ์ ถ้าผู้แต่งหรือผู้ถือกรรมสิทธิ์ไม่ให้อนุมัติ ให้พิจารณา กรรมการจะไม่พิจารณา

**ข้อ ๒** เพราะหนังสือที่แต่งตีพิมพ์หนังสือเก่า แลหนังสือใหม่มีมากด้วยกัน ไขว่ไสยที่กรรมการ จะพิจารณาให้เสร็จสิ้นไปหมดได้ในคราวเดียวกัน หรือปีเดียว แม้หนังสือแต่งใหม่ที่พิมพ์โฆษณา ในปีใดจะพิจารณาให้หมดในปีนั้นก็ไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ หนังสือเรื่องใดเก่าก็ดี ใหม่ก็ดี ที่กรรมการยังไม่ได้ ตัดสินให้ประกาศนียบัตร ไม่ใช่แปลว่ากรรมการ ไม่เห็นว่าดีควรได้ประกาศนียบัตร ต้องเข้าใจแต่ว่า ยังไม่ได้พิจารณาถึง หนังสือเรื่องใดที่พิจารณาแล้ว แลไม่ยอมให้ประกาศนียบัตร ถ้าเจ้าของเอาไป ตกลงแต่ไขเสียก็ตี จะขอให้พิจารณาอีกก็ได้

**หมวดที่ ๒ ว่าด้วยลักษณะพิจารณา**

**ข้อ ๓** กรรมการจะประชุมการพิจารณา ว่าหนังสือเรื่องใดควรจะได้รับประกาศนียบัตร วรรณคดีสโมสร ปีละคราว ๑ ในเดือนมีนาคม การประชุมนั้นจะวันเดียวหรือหลายวัน แล้วแต่ การที่จะปรึกษา

**ข้อ ๔** ผู้ที่จะขอให้กรรมการพิจารณา ต้องแจ้งความแลส่งหนังสือที่จะให้พิจารณา มายัง เลขาธิการของวรรณคดีสโมสรภายในเดือนมกราคม

**ข้อ ๕** ในเดือนกุมภาพันธ์ ให้เลขานุการ รวบรวมบัญชีหนังสือที่จะพิจารณาแจ้งความให้ กรรมการทราบ นายกเป็นผู้กำหนดวันประชุม

**ข้อ ๖** ในเบื้องต้นกรรมการจะตรวจเลือก ก่อนว่า ในคราวประชุมปีนั้นจะพิจารณาหนังสือ เรื่องใดบ้างคัดออกไว้แต่เฉพาะที่จะพิจารณา ที่ยังไม่พิจารณาคัดออกส่วนหนึ่ง เอาไว้พิจารณา ในคราวหน้าต่อไป

ข้อ ๗ กรรมการต้องตัดสินด้วยพิชิตลากลับทุกเรื่องๆ ใดจนลากข้างเห็นควรมากกว่า จึงเป็นได้ ถ้าฉลากเท่ากันทั้ง ๒ ฝ่าย หรือฝ่ายข้างไม่ควรมากกว่าเป็นไม่ได้

ข้อ ๘ เพราะเหตุที่กรรมการตัดสินด้วยคะแนนลับ ทั้งกรรมการแลเลขานุการไม่จำเป็นต้องชี้แจงแก่ผู้ใดว่าไม่ให้ประกาศนียบัตรด้วยเหตุใดแลไม่ควรแสดงความให้ปรากฏแก่ผู้อื่นว่ากรรมการไม่ยอมให้ประกาศนียบัตรหนังสือเรื่องใดๆ นอกจากให้ผู้ขอพิจารณาหนังสือเรื่องนั้นทราบ

ข้อ ๙ เมื่อกรรมการได้ตัดสินเห็นว่าเรื่องใดควรได้ประกาศนียบัตรบรรณคดีสโมสร กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณจะได้ปรึกษาถึงเรื่องเหรียญวชิรญาณต่อไป ซึ่งต้องเข้าใจว่า ถึงหนังสือที่ได้ประกาศนียบัตรบรรณคดีสโมสรต้องนับเป็นอย่างวิเศษ จึงควรได้รับเหรียญวชิรญาณด้วย

ข้อ ๑๐ เมื่อกรรมการทั้ง ๒ ได้ปรึกษาเห็นควรให้ประกาศนียบัตรบรรณคดีสโมสรแลเหรียญวชิรญาณหนังสือเรื่องใดบ้างแล้ว ให้นำยกนำความขึ้นกราบบังคมทูลฯ ต่อทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยจึงเป็นใช้ได้

ข้อ ๑๑ พิธีให้ประกาศนียบัตรแลเหรียญวชิรญาณนั้น ให้ปีละครั้ง ๑ ในเดือนพฤษภาคม กรรมการจะกำหนดวันใดวันหนึ่ง ซึ่งใกล้เคียงวิชาบูรณมีตามพระราชกำหนดทรงตั้งเหรียญวชิรญาณ จะเชิญผู้ที่ได้รับมาประชุมที่หอพระสมุดฯ พร้อมด้วยกรรมการแลสมาชิกที่มีตำแหน่งสูงในกรรมการ เป็นผู้ให้ประกาศนียบัตรแลเหรียญวชิรญาณ (ถ้าให้เหรียญด้วย) ถ้าผู้รับจะมาไม่ได้ จึงจะส่งไป

หนังสือที่ได้รับยกย่องจากบรรณคดีสโมสร รู้จักกันโดยทั่วไปว่ามี ๑๐ รายชื่อ (สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๒ ย-อ. ๒๕๒๔ : ๖๕๒-๓) แต่มีหนังสืออีกเล่มหนึ่งคือ นิทานเบงคาลี ได้รับยกย่องจากบรรณคดีสโมสรเช่นกัน (เอกสารปฐมภูมิ ร ๖ บ ๑๒/๒๒ (พ.ศ. ๒๔๕๓ - ๒๔๖๘) ดังนั้น หนังสือที่ได้รับยกย่องจากบรรณคดีสโมสรจึงมี ๑๐ รายชื่อ ดังนี้

๑. ลิลิตพระลอ
๒. สมุทราโฆษคำฉันท์ พระมหाराชครูสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และสมเด็จกรมพระปรมาภิไธยชิโนรสผู้นิพนธ์
๓. มหาชาติกลอนเทศน์
๔. สามก๊ก เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ผู้อำนวยการแปล
๕. เสภาขุนช้างขุนแผน
๖. บทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒
๗. พระราชนิพนธ์สิบสองเดือน พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๕
๘. หัวใจนักรบ พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๖
๙. พระนลคำหลวงพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๖
๑๐. มัทนะพาธา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๖
๑๑. นิทานเบงคาลี<sup>1</sup> ผลงานแปลของเสฐียรโกเศศ และนาคะประทีป

<sup>1</sup> ในเอกสารปฐมภูมิ ร ๖ บ ๑๒/๒๒ ระบุว่าชื่อ นิทานเบงคาลี แต่ใน “ชีวิตพระสารประเสริฐที่ข้าพเจ้ารู้” พระยาอนุমানราชธนะจะเรียกว่า นิยายเบงคาลี โดยตลอด และเล่าว่าครั้งนั้นเขียนว่า เบงคาลี จึงกลายเป็นว่าหนังสือเล่มนี้ใช้ชื่อว่า นิยายเบงคาลี เรื่อยมาจนปัจจุบัน

มักกล่าวอ้างกันต่อๆ มาว่า วรรณคดีเหล่านี้ เป็น “ยอด” หรือ เป็น “เลิศ” ในประเภทใด ประเภทหนึ่ง เช่น ลิลิตพระลอ เป็นยอดแห่งลิลิต สามก๊ก เป็นยอดของความเรียงเชิงนิทาน ฯลฯ ความจริงแล้วการยกย่องว่าเป็น “เลิศ” หรือ เป็น “ยอด” ในวรรณคดีประเภทนั้นๆ คงจะไม่ได้ประกาศโดยตรงจากวรรณคดีสโมสร เพราะในระยะแรก น่าจะยังไม่มีการประกาศนียบัตรซึ่งกล่าวคำนิยมยกย่องไว้ด้วย แต่ที่กล่าวอ้างกันต่อๆ มาว่าวรรณคดีเหล่านี้ เป็นยอดหรือเป็นเลิศในประเภทต่างๆ ได้อ้างอิงตามถ้อยคำของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ซึ่งเป็ นอุปนายก เมื่อพระองค์ทรงพระนิพนธ์ “คำอธิบาย” วรรณคดีเรื่องต่างๆ เช่น ในคำนำ หนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับพิมพ์ ครั้งที่ ๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ทรงพระนิพนธ์ถึงการพิจารณาหนังสือของวรรณคดี สโมสร และระบุความเป็นยอดของวรรณคดีแต่ละ เรื่องที่ได้พิจารณาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ดังจะขอยก ข้อความดังกล่าวมาอ้างถึง ดังนี้<sup>2</sup>

“ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๔๕๗ ทรง พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติ วรรณคดีสโมสร และทรงตั้งคณะกรรมการสำหรับ พิจารณาหนังสือไทยที่แต่งดี ควรยกย่องตามพระ ราชบัญญัตินั้น เมื่อกรรมการปรึกษากันเลือกเรื่อง ซึ่งจะยกขึ้นไว้เป็นตัวอย่าง ว่าเป็นยอดของหนังสือ ที่แต่งดีในประเภทนั้นๆ ได้ตัดสินโดยความเห็นชอบ ร่วมกันดังนี้ว่า

ลิลิต	พระลอ เป็นยอดของกลอนลิลิต
ฉันท์	สมุทรโฆษ เป็นยอดของกลอนฉันท์

ภาพย์	มหาชาติคำเทศน์ เป็นยอดของ กลอนภาพย์
กลอน	เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็น ยอดของกลอนสุภาพ
บทละคร	เรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ ๒ เป็นยอดของกลอน บทละครร้อง
บทละคร	เรื่องหัวใจนักรบ พระราชนิพนธ์ ในรัชกาลที่ ๖ เป็นยอดของบท ละครพูด
นิทาน	เรื่องสามก๊ก ความเจ้าพระยา พระคลังหน เป็นยอดของความ เรียงเรื่องนิทาน
อธิบาย	เรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ เป็นยอดของความเรียงอธิบาย

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๖๔ สมเด็จพระเจ้า บรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ทรงพระนิพนธ์ “คำอธิบายว่าด้วย บทละครอิเหนาฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ” มีข้อความตอนหนึ่งว่า “ในบรรดาละครว่าที่คนชอบ เรื่องอื่นเห็นจะไม่เสมอด้วยเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ ๒ วรรณคดีสโมสรก็ได้ตัดสินเมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๕๗ ว่าเป็นยอดของบทละครว่าทั้งสิ้น เพราะเป็นหนังสือซึ่งแต่งดี พร้อมทั้งความ ทั้งกลอน ทั้งกระบวนที่จะเล่นละครประกอบกันทุกสถาน” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ทรงพระนิพนธ์, ๒๕๑๒: ก) (ขีดเส้นใต้โดยผู้เขียนบทความ)

การที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ทรงระบุความเป็น “ยอด” ของวรรณคดีประเภท ต่างๆ ทั้ง ๘ เล่ม จึงเป็นแนวทางของการระบุ

<sup>2</sup> อ้างถึงใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “คำนำ”, พระราชพิธีสิบสองเดือน เล่ม ๑, พระนคร: องค์การค้ำ ของคุรุสภา, ๒๕๐๖, หน้า ๗ - ๘.

ความเป็นยอดของวรรณคดีที่ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรในชั้นหลังด้วย แต่โดยทั่วไปแล้วพบว่าในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชธาดา ปรากฏกิติ ในประกาศนียบัตรของวรรณคดีสโมสรที่ประกาศยกย่องวรรณคดีในชั้นหลังกิติ ในจดหมายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชธาดาไปถึงกรมหลวงปราจิณกิติบดี ราชเลขาธุการในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อถวายรายงานเรื่องการตัดสินของวรรณคดีสโมสรกิติ ก็เพียงระบุว่าเป็น “หนังสือดีและแต่งดี” เช่น ใน “คำนำ” พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชธาดา สำหรับหนังสือ สามก๊ก ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๑ ซึ่งชำระเป็นครั้งแรกโดยราชบัณฑิตยสถาน มีความว่า “สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตฯ ทรงปรารภการพระกุศลอันจะบำเพ็ญสนองพระคุณสมเด็จพระชนนี ดำรัสปรึกษาข้าพเจ้าถึงเรื่องหนังสือซึ่งจะทรงพิมพ์เป็นมิตรพลีสำหรับประทานในงานพระเมรุโปรดเรื่องสามก๊กด้วยทรงพระดำริว่าเป็นหนังสือซึ่งนับถือกันมาว่าแต่งดีทั้งตัวเรื่องและสำนวนที่แปลเป็นภาษาไทย ถึงได้ใช้เป็นตำราเรียนอยู่อีกเรื่องหนึ่ง” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชธาดา, ๒๕๓๖ : (๑๙)) (ขีดเส้นใต้โดยผู้เขียนบทความ) ในหนังสือกราบทูลยกย่องเรื่องพระนลคำหลวง และทูลเกล้าฯ ถวายเหรียญชริฎาณแด่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็อ้างถึงความเห็นของคณะกรรมการวรรณคดีสโมสรว่า พระนลคำหลวงเป็น “หนังสือดีแลแต่งดีในกวีนิพนธ์” (หจจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร. ๖ บ. ๑๐/๑๔ อ้างถึงใน สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๒ ย-อ, ๒๕๒๔ : ๖๕๖) (ขีดเส้นใต้ โดยผู้เขียนบทความ) บทละครพูดคำฉันท์เรื่อง มัทนะพาธา เป็นเรื่องเตี๊ยมที่พิมพ์ในประกาศนียบัตร ลงนามคณะกรรมการ พร้อม

ประทับตราพระราชลัญจกรพระคเณศร์ของวรรณคดีสโมสรในฉบับพิมพ์เผยแพร่ตลอดมา ในใบประกาศก็ระบุเพียงว่า “เป็นหนังสือแต่งดี” (ขีดเส้นใต้โดยผู้เขียนบทความ) มิได้ยกย่องว่าเป็นยอดของบทละครพูดคำฉันท์แต่อย่างใด นอกจากนี้ พระยาอนุমানราชชนได้บันทึกถึงนิยายเบงคลีไว้ในหนังสือพื้นความหลังว่า “ข้าพเจ้าได้ทราบจากขุนโสภิตฯ ว่า กรรมการวรรณคดีสโมสร ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของงานในราชบัณฑิตยสภา ได้ยกย่องหนังสือ นิยายเบงคลี ซึ่งข้าพเจ้า และ “นาคะประทีป” เป็นผู้แปล ว่าเป็นหนังสือแต่งดี และนัดให้ข้าพเจ้าไปรับประกาศนียบัตรรับรองจากราชบัณฑิตยสภา” (เสฐียรโกเศศ, ๒๕๑๓ : ๒๐๘-๙) (ขีดเส้นใต้โดยผู้เขียนบทความ) ท่านยังเล่าต่ออีกว่าใบประกาศนียบัตรที่ได้รับมา มีตราประทับชาดเป็นรูปพระคเณศประทับแท่นอยู่ตอนบน แผ่นกระดาษ ถัดลงมาเป็นข้อความยกย่องหนังสือ นิยายเบงคลี จะมีรายละเอียดเป็นอย่างไรก็จำไม่ได้ (เสฐียรโกเศศ, ๒๕๑๓ : ๒๐๘) อย่างไรก็ตาม พระยาอนุমানราชชนสันนิษฐานมูลเหตุที่ นิยายเบงคลี ได้การยกย่องไว้ว่า “คงหมายความว่าแต่งดีเป็นสำนวนไทยๆ แต่เห็นจะไม่ถึงขนาดเยี่ยมที่เป็นมาตรฐานตามกรรมการกำหนดไว้ก็เป็นได้” (เสฐียรโกเศศ, ๒๕๑๓ : ๒๐๙) และอีกตอนหนึ่งว่า “ไม่ใช่เรื่องแต่งดี ถึงขนาดดีเยี่ยม แต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชธาดา-ผู้เขียนบทความ) ทรงส่งเสริมให้ได้รับประกาศนียบัตรรับรอง ก็เพื่อให้คนอื่นสนใจและแต่งหนังสือไทยเอาอย่างบ้างอย่างน้อยให้ได้ถึงขนาดเพียงนี้ก็พอ” (เสฐียรโกเศศ, ๒๕๑๓ : ๒๑๐)

ด้วยเหตุนี้จึงอาจสรุปได้ว่า การกล่าวสดุดีว่าวรรณคดีที่ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรเป็น “ยอด” ของวรรณคดีประเภทนั้นๆ เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชธาดาในคำนำ

หนังสือ พระราชพิธีสิบสอง ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ พระนิพนธ์นี้มีขึ้นก่อนวรรณคดีสโมสรประกาศยกย่องพระนลคำหลวงและบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง มัทนะพาธา ดังนั้นการกล่าวว่า มัทนะพาธา เป็นยอดแห่งบทละครพูดคำฉันท์น่าจะใช่เป็นการยกย่องโดยอิงกับคำยกย่องชุดเดิม และยึดถือตามกันต่อมา

วรรณคดีที่ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรทั้ง ๑๑ เรื่องดังกล่าวข้างต้น มิได้มีการประกาศยกย่องพร้อมกันในคราวเดียว เข้าใจกันว่าเรื่อง ลิลิตพระลอ สมุทราโฆษคำฉันท์ มหาชาติกลอนเทศน์ สามก๊ก เสภาขุนช้างขุนแผน บทละครในเรื่องอิเหนา และพระราชพิธีสิบสองเดือน น่าจะประกาศยกย่องเมื่อตั้งวรรณคดีสโมสร ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ ส่วนพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ๓ เรื่องนั้น เรื่อง หัวใจนักรบ ได้รับยกย่องใน พ.ศ. ๒๔๕๗ “เพราะมีโครงเรื่องและดำเนินเรื่องแนบเนียนไม่สับสน มีบทสนทนาที่กะทัดรัด เข้าใจง่าย และเหมาะสมกับบทบาทของตัวละคร” (สารานุกรม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๒ ย-อ , ๒๕๒๔ : ๖๕๔) เรื่องพระนลคำหลวง คณะกรรมการวรรณคดีสโมสรพิจารณาประกาศยกย่องและทูลเกล้าฯ ถวายประกาศนียบัตรของวรรณคดีสโมสรในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ เพราะเห็นพ้องต้องกันว่าเป็น “หนังสือดีแลแต่งดีในกวีนิพนธ์” และยังให้เหตุผลว่าองค์ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ต้องทรงมีความรอบรู้กว้างขวางมิใช่วิสัยสามัญกวีจะแต่งได้ และเป็นเรื่องที่แต่งยาก พระองค์ทรงมีความเพียรอดสาหัสอันแรงกล้าจึงทรงพระราชนิพนธ์ได้ และเห็นสมควรทูลเกล้าฯ ถวายเหรียญวชิรญาณ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ เป็นรางวัลด้วย ครั้นนี้จึงเป็นครั้งแรกที่มีการมอบเหรียญวชิรญาณแก่ผู้แต่งหนังสือดี (สารานุกรม พระบาท

สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๒ ย-อ . , ๒๕๒๔ : ๖๕๕) พระราชนิพนธ์บทละครพูดคำฉันท์เรื่อง มัทนะพาธา ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรในปี พ.ศ. ๒๔๖๗ คณะกรรมการทูลเกล้าฯ ถวายประกาศนียบัตรสามัญบัตรพระราชนิพนธ์พระคณศร์เช่นเดียวกับที่มอบให้พระยาอนุমানราชชน ดังข้อความในลายพระหัตถ์ที่สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ว่า “ถวายเป็นประกาศนียบัตรอย่างสามัญ จึงทำอย่างเดียวกับเช่นได้ให้พระยาอนุমানราชชน” (สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, ๒๕๐๔ : ๑๕๓) ใบประกาศนียบัตรมีคำสุดท้ายตอนหนึ่งว่า “เป็นหนังสือแต่งดี เพราะทรงพระราชดำริให้คำฉันท์เป็นบทละครพูด อันเป็นของแปลกในกระบวนวรรณคดี และแต่งได้โดยยาก ยังไม่เคยมีใครคนใดได้พยายามแต่งมาแต่ก่อน อีกประการหนึ่ง ในทางภาษาซึ่งทรงปรุงชื่อตัวละครและภูมิประเทศถูกต้องตามยุคแห่งการตวรรษ อันจำนงให้เป็นตัวเรื่องนับว่ารูปเรื่องปรุ่่งดี จะแต่งได้แต่ด้วยพระปรีชาและสุตาญาณอันกว้างขวาง สมควรจะยกย่องตามพระราชบัญญัติแห่งวรรณคดีสโมสร”

ส่วนนิทาน เบงกาลี ของหลวงอนุমানราชชน (บรรดาศักดิ์ในขณะนั้น) และพระมหาดรี (พระสารประเสริฐ) ได้รับการคัดเลือกจากคณะกรรมการวรรณคดีสโมสรให้ได้รับ “ปกาสนียบัตรสามัญ” ในปี ๒๔๖๒ (เอกสารปฐมภูมิ ร ๖ บ ๑๒/๒๒ (พ.ศ. ๒๔๕๓ - ๒๔๖๕) ต่อมาพระยาอนุমানราชชนใช้ชื่อหนังสือว่า นิยายเบงกาลี แต่การพิมพ์ครั้งแรกพิมพ์เป็น ‘เบงกาลี’ หนังสือเล่มนี้จึงได้ชื่อว่า นิยายเบงกาลี มาจนถึงปัจจุบัน นอกจากแปลหนังสือเล่มนี้โดยมีพระสารประเสริฐเป็นผู้ตรวจแก้สำนวนและร่วมกันทำเชิงอรรถและภาคผนวกอธิบาย



ตัวละคร สถานที่ และพิธีกรรมต่างๆ โดยละเอียดแล้ว หลวงอนุমানราชชนยังได้ ร้อยเอกร หลวงบรรบรรณรักษ์ (นิยม รักไทย) มาช่วยทำภาคผนวกที่ค้างไว้ด้วย พระยาอนุমানราชชนได้บันทึกไว้ว่า “เวลานั้นรัฐบาลออกกฤษฎีกาประกาศตั้ง “วรรณคดีสโมสร” ขึ้นแล้ว และหนังสือนิยายเบงคาลี ก็ได้รับเกียรติยศ ได้รับประกาศนียบัตรยกย่องว่าเป็นหนังสือไทยเรื่องหนึ่งที่ตั้งดีถึงขนาด แต่เกียรติยศนี้ตกแก่ข้าพเจ้าผู้เดียว เพราะวรรณคดีสโมสรไม่อาจสามารถจะให้ประกาศนียบัตรแยกกันได้ อันที่จริงนิยายเบงคาลีก็เป็นนิยายตามธรรมดา แต่สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งอุปนายกแห่งวรรณคดีสโมสร มีพระประสงค์จะทรงส่งเสริมคนหนุ่มให้นิยมวรรณคดีไทย และแต่งหนังสือไทยให้เป็นภาษาไทย” (เสฐียรโกเศศ, ๒๕๕๑ : ๒๐๒)

ดังได้กล่าวแล้วว่าวรรณคดีที่ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรมี ๑๑ เล่ม วรรณคดีที่ได้รับการยกย่องก่อน พ.ศ. ๒๔๕๙ ยังไม่มีใบประกาศนียบัตรเท่าที่มีหลักฐานกล่าวอ้างไว้หรือยืนยันได้ จึงมีแต่พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง พระนลคำหลวง และบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง มัทนะพาธา ที่วรรณคดีสโมสรยกย่องและทูลเกล้าฯ ถวายประกาศนียบัตรลงพระนามคณะกรรมการ และประทับพระราชลัญจกรพระคเณศร์ และนิทานเบงคาลี ของหลวงอนุমানราชชน ที่ได้รับประกาศนียบัตรและได้รับพระบรมราชานุญาตให้พิมพ์ตราพระคเณศร์แม้วรรณคดีที่ได้รับยกย่องก่อนหน้านี้จะไม่มีคำประกาศสุดดีของวรรณคดีสโมสร แต่ในหนังสือกราบทูลของสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ เรื่องการตัดสินของวรรณคดีสโมสรที่มีไปถึงกรมหลวงปราจิณกิติบดี ราชเลขานุการ ลงวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๒ นอกจากทูลรายงานเรื่อง

คณะกรรมการตัดสินให้ นิทานเบงคาลี ได้รับประกาศนียบัตรสามัญเพื่อให้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบและโปรดเกล้าฯ แล้ว ยังทูลความเห็นของคณะกรรมการฯ ว่าหนังสือวรรณคดีอีก ๘ เรื่องที่ได้รับยกย่องไปก่อนหน้า “เวลาพิมพ์ควรจะประทับตรา พระราชลัญจกรพระคเณศร์สำหรับวรรณคดีได้ทุกเรื่อง” (เอกสารปฐมภูมิ ร ๖ บ ๑๒/๒๒) เพื่อให้ นำความขึ้นกราบบังคมทูลทูลเกล้าฯ ถวายพร้อมกัน

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนบทความก็ยังมีความข้องใจเรื่องจำนวนหนังสือที่ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสร เพราะตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๖๐ วรรณคดีสโมสรกำหนดการพิจารณาหนังสือทุกปี จึงน่าจะมีวรรณคดีที่ได้รับการประกาศยกย่องมากกว่านี้ วรรณคดี ๘ เล่มแรกวรรณคดีสโมสรได้ประกาศยกย่องพร้อมกันใน พ.ศ. ๒๔๕๙ ตามที่อ้างอิงได้จากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ จากนั้นใน พ.ศ. ๒๔๖๒ มีการประกาศยกย่องวรรณคดีจำนวน ๑ เรื่อง และ พ.ศ. ๒๔๖๗ อีก ๑ เรื่อง ดังนั้น ระหว่างปีเหล่านี้ อาจจะมีการประกาศยกย่องหนังสือเล่มอื่นอีก แต่ก็ยังไม่พบหลักฐานใด คงต้องทิ้งประเด็นนี้ไว้ให้ผู้สนใจลองค้นหาเอกสารอ้างอิงอื่นๆ ที่เป็นเอกสารปฐมภูมิ เช่น หนังสือกราบทูลถวายรายงานการพิจารณาของวรรณคดีสโมสร เพิ่มเติมต่อไป ถึงอย่างไรก็ตาม เราต้องยอมรับว่าวรรณคดีสโมสรมีบทบาทอย่างยิ่งต่อการส่งเสริมวรรณคดีไทย เพราะนับเป็นครั้งแรกที่มีการวางหลักเกณฑ์การพิจารณาวรรณคดีและงานประพันธ์ร่วมสมัย (รัชกาลที่ ๖) เพื่อประกาศยกย่องอย่างรอบคอบรัดกุม วรรณคดีที่ได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรยังเป็นที่ยอมรับจนถึงปัจจุบันนี้ว่ามีคุณค่าทางวรรณศิลป์อย่างสูง

การดำเนินงานของวรรณคดีสโมสรนับเป็นการส่งเสริมการแต่งหนังสือดี ให้กำลังใจผู้เขียน และสนับสนุนการเผยแพร่สู่ผู้อ่านไปพร้อมกัน

วรรณคดีสโมสรยุติบทบาทไปหลังจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พ.ศ. ๒๔๖๘

## วรรณศิลป์ในวรรณคดีได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสร

วรรณศิลป์ มีความหมายว่า ศิลปะของการประพันธ์ ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า The Art of Literature หนังสือที่มีวรรณศิลป์ จะเป็นหนังสือที่ได้รับยกย่องว่าเป็นวรรณคดี เพราะมีศิลปะของการประพันธ์ที่นักประพันธ์สามารถถ่ายทอด (expression) อารมณ์สะท้อนใจ (emotion) และจินตนาการ (imagination) ด้วยกลวิธี (technique) ต่างๆ และมีลีลาภาษา (style) ที่งดงามเหมาะสมทำให้วรรณคดีเรื่องนั้นๆ มีองค์ประกอบ (composition) ทุกส่วนประสานกันอย่างเข้มข้น มีพลังในการเร้าอารมณ์ความรู้สึกของผู้รับให้หวั่นไหว คล้อยตาม เกิดมโนภาพ และกระตุ้นให้เกิดความนึกคิดอันเกิดประโยชน์ต่อชีวิตและสังคม

เพื่อให้เหมาะสมกับเวลาและโอกาส คือ การรำลึกถึงวาระครบ ๑๐๐ ปีของพระราชวังพญาไท และวาระครบ ๙๖ ปี ของวรรณคดีสโมสร ซึ่งเกี่ยวพันกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสองเหตุการณ์ บทความนี้จะกล่าวถึงวรรณศิลป์ในงานพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ๓ เรื่องที่ได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรเป็นการเฉพาะ

### หัวใจนักรบ

เป็นบทละครพูดร้อยแก้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นและ

พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นบทละครพูดที่แต่งดี เพราะ “เพราะมีโครงเรื่องและดำเนินเรื่องแนบเนียนไม่สับสน มีบทสนทนาที่กะทัดรัด เข้าใจง่าย และเหมาะสมกับบทบาทของตัวละคร” พระราชนิพนธ์เรื่องนี้เป็นวรรณคดีปลุกใจให้รักชาติ กล่าวถึงคุณประโยชน์ของเสือป่าและลูกเสือซึ่งเพิ่งจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔

เนื้อเรื่องของหัวใจนักรบกล่าวถึงตัวละคร ๒ กลุ่ม กลุ่มหนึ่งซึ่งมีพระภิรมย์วรากร เป็นตัวเอก เป็นคนที่ไม่เห็นประโยชน์ของการมีเสือป่าและลูกเสือ จึงขัดขวางไม่ให้ลูกชายคนเล็กไปเป็นลูกเสือ พระภิรมย์วรากรมีนายชุ่นเบ้ง พี่เขย เป็นผู้ให้ความคิดผิตๆ นอกจากนี้ตัวละครในกลุ่มนี้ยังรวมถึงนายสวาย บุตรชายคนรองของพระภิรมย์วรากร ซึ่งเป็นชู้กับแม่เหี้ยภรรยาของพ่อ และเป็นน้องสาวของนายชุ่นเบ้ง ส่วนตัวละครอีกกลุ่มหนึ่งเป็นพวกที่เห็นความสำคัญของการมีเสือป่าและลูกเสือ เพราะทำให้คนไทยที่ไม่ได้เป็นทหารมีโอกาสรับการฝึกหัดให้มีความรู้และทักษะการรบเพื่อช่วยเหลือประเทศชาติในยามคับขัน เป็นกำลังเสริมให้ฝ่ายทหารอีกชั้นหนึ่ง ตัวละครกลุ่มนี้ได้แก่ผู้บังคับการ ผู้บังคับกอง และผู้บังคับหมวดเสือป่านายสวัสดิ์ ลูกชายคนเล็กของพระภิรมย์วรากร ซึ่งสมัครเป็นลูกเสือ นายสวิง ลูกชายคนโต ซึ่งถูกเกณฑ์ทหารด้วยความจำใจ แต่ต่อมาก็พอใจที่ได้เป็นทหาร ภรรยาเอกและลูกสาวของพระภิรมย์

เหตุคับขันเกิดขึ้นเมื่อเกิดการสู้รบระหว่างกองเสือป่าและกองทหารไทยกับทหารต่างชาติ ในที่สุดพระภิรมย์ฯ ตัดสินใจร่วมต่อสู้เพราะเกิดสำนึกความรักชาติ ต่อมากองเสือป่ากวาดล้างทหารต่างชาติไปได้ พระภิรมย์ฯ ขอสมัครเป็นเสือป่าด้วยความชื่นชม

บทละครพระราชนิพนธ์เรื่องนี้วางโครงเรื่องอย่างรัดกุม ทำให้แก่นเรื่องคือการแสดงคุณประโยชน์ของเสือป่าและลูกเสือ เด่นชัดตามจุดมุ่งหมายขององค์ผู้ประพันธ์ การสร้างตัวละครเอกคือพระภิรมย์ ภัคดีว่าเป็นผู้ถูกออกจากราชการเพราะมีความคิดคับแคบไม่ทันสมัย ทำให้พระภิรมย์ ยืนต่อต้านเสือป่าและลูกเสือซึ่งเป็นแนวคิดสมัยใหม่ ดังนั้นพระภิรมย์จึงโกรธที่ลูกชายคนเล็กสมัครเป็นลูกเสือ และกีดกันไม่ให้ลูกสาวคบคู่รักที่เป็นผู้บังคับหมวดเสือป่า รวมทั้งพยายามวิ่งเต้นไม่ให้ลูกชายคนโตถูกเกณฑ์ทหาร พระภิรมย์แสดงอคติที่มีต่อเสือป่าและลูกเสือด้วยบทเจรจากับตัวละครอื่นหลายครั้ง เช่น การเป็นลูกเสือทำให้เสียเวลาเล่าเรียน ส่งเสริมให้เด็กเล่นซุกซน การเป็นเสือป่าทำให้ได้เลื่อนยศเลื่อนชั้นข้ามหน้าข้าราชการทั่วไป มีการบังคับให้เป็นเสือป่าและลูกเสือ เป็นต้น คำพูดด้วยอคติของพระภิรมย์ เป็นหนทางที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงชี้แจงผ่านปากตัวละครอื่นๆ ถึงคุณประโยชน์ของการเข้าเป็นเสือป่าและลูกเสือให้สาธารณชนเข้าใจ ไม่พูดจาให้ร้ายกันอย่างผิดๆ อย่างที่มีผู้กระทำอยู่ในขณะนั้น

บทละครเรื่องนี้สร้างความสะเทือนอารมณ์สูงสุด (Climax) ในฉากที่นายสวิงลูกชายคนโตของพระภิรมย์ อาสาไปส่งข่าวขอความช่วยเหลือจากกองทหารให้ยกกำลังมาสนับสนุน แต่กลับถูกยิงตาย (ภายหลังทราบว่านายซุ่นเบ้งเป็นผู้ยิง) และนายสวัสดิ์ลูกชายคนเล็กขออาสาทำงานต่อให้สำเร็จ ทำให้พระภิรมย์ เกิดสำนึกถึงความรักชาติอย่างรุนแรง และจับปืนสู้รบกับข้าศึกอย่างอาภัพ เมื่อถูกข้าศึกจับตัวได้ ฝ่ายข้าศึกเสนอปล่อยตัวและลูกเมียโดยแลกกับการบอกความลับของฝ่ายเสือป่า พระภิรมย์รวมทั้งภรรยาและลูกยืนยันทว่ายอมตายโดยไม่ยอมขายชาติ พระภิรมย์พูดกับผู้บังคับการฝ่ายข้าศึกอย่างกล้าหาญไม่กลัวความตายและกล่าวแก่ภรรยาและลูกสาวว่า

“แม่แยม แม่อุไร ฉันมันถึงอายุขัยแล้ว ต้องก้มหน้าไปตาย อย่าเสียดอกเสียใจไปเลย คนเราเกิดมาก็ต้องตายทุกคน ผิดกันแต่ตายร้ายตายดีเท่านั้น คราวนี้ ฉันไม่เสียดายชีวิตเลย นึกว่าสละเลือดเนื้อถวายเป็นราชพลี ขอให้จำไว้ว่าฉันตายโดยมันอยู่ในความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงชุบเลี้ยงมา มีพระเดชพระคุณหาที่เปรียบมิได้ ไม่มีอะไรที่จะถวายเพื่อแสดงความกตัญญูทดแทนอีกแล้ว นอกจากชีวิต” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๑๒ : ๖๖)

นอกจากนี้ พระภิรมย์ ยังกล่าวแก่นางอุไร บุตรสาวว่า

“อุไร ลูกรักของพ่อ ตั้งแต่เล็ก ๆ มาแล้ว หล่อนเคยบ่นอยู่เสมอว่าอยากเป็นผู้ชาย คราวนี้แล้วถึงเวลาที่หล่อนจะต้องทำใจกล้าหาญอย่างผู้ชาย เวลาต่อไป เมื่อหล่อนเองจะได้มีลูกมีเต้าแล้ว สอนลูกหล่อนให้มันรู้สึกด้วยว่าตาของมันเป็นเกิดมาไม่เสียชาติ ได้ยอมสละชีวิตดีกว่าที่จะยอมเอาใจออกหากจากเจ้าข้าวแดงแกงร้อนสอนให้ลูกหล่อนมีความมั่นคงจงรักภักดีในพระเจ้าอยู่หัวของเรา ให้รู้จักรักบ้านเมืองของเรา ถ้ามั่นคงอยู่ในพระพุทธศาสนา ยอมตายเสียดีกว่าที่จะบกพร่องในข้อเหล่านี้” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๑๒ : ๖๗)

ตัวละครฝ่ายศัตรู แม้ไม่ได้ทรงระบุไว้ว่าเป็นชาวต่างชาติ แต่จากบทสนทนาและบุคลิกลักษณะก็แสดงให้เห็นว่าไม่ใช่คนไทย เช่น อากการยกไหล่ และจากการที่นายซุ่นเบ้งบอกว่าตนเป็นคนในบังคับ ก็เป็นการบอกโดยทางอ้อมว่าเป็นต่างชาติตะวันตก หากยังจำกันได้ เหตุการณ์วิกฤต ร.ศ. ๑๑๒ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ไทยได้เผชิญหน้ากับฝรั่งเศสจนเกือบจะถึงขั้น

ทำสงครามกัน ก็คงพอจะเข้าใจได้ว่าความหวาดระแวงในการแผ่ขยายอำนาจของมหาอำนาจตะวันตกยังมีอยู่จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๖ บทละครเรื่อง หัวใจนักรบ จึงย้าเตือนให้คนไทยตระหนักถึงความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และเป็นหน้าที่ของคนไทยทุกเพศ ทุกวัย ทุกชนชั้น และทุกคนที่จะธำรงรักษาความเป็นชาติไทยไว้

แม้บทละครพูดเรื่อง หัวใจนักรบ จะมีนัยทางการเมืองแฝงอยู่ แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้วรรณศิลป์ของการประพันธ์บทละครพูดแสดงอุดมการณ์ทางการเมือง ข้อคิดเห็นทางสังคม และวัฒนธรรม ตลอดจนแสดงบุคลิกลักษณะของตัวละครไว้ในบทสนทนา และบทอธิบายอย่างแนบเนียน การดำเนินเรื่องทั้ง ๓ ตอนมีรสอารมณ์ที่เข้มข้นชวนติดตาม และการให้พระภริมย์วรากรมียบทบาทเด่นทุกตอนในฐานะตัวละครเอก ทำให้เห็นพัฒนาการของความคิด จากการไม่ใส่ใจต่อบ้านเมืองโดยถือว่าเป็นหน้าที่ของคนอื่น ไม่เห็นคุณค่าในภารกิจของทหาร เสือป่า และลูกเสือ แต่ในที่สุดเมื่อภัยมาถึงก็กลับกลายเป็นคนดี ทำให้เรื่องจบลงด้วยดี และเป็นอุทาหรณ์เตือนใจคนทั่วไปได้เป็นอย่างดี บทละครเรื่องนี้จึงมีความโดดเด่นในด้านวรรณศิลป์และคุณค่าต่อสังคม

ดูรากุลบุตรีเชื้อ  
อันชาติรุ่งเรืองฉาย  
แม่ไร่กะวียาย  
เขาจะเยาะเล่นแม่  
กะวีสง่าแม่น  
คำเพราะคือสังวาล  
ควรเพิ่มพิริยการ  
กอบกิจประเสริฐแล้ว

## พระนลคำหลวง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องพระนลคำหลวง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ โดยทรงแปลความจากต้นฉบับภาษาอังกฤษของเซอร์ โมเนียร์ โมเนียร์ วิลเลียมส์ ซึ่งแปลมาจากเรื่อง “นโลปาชยานบรพ” อันเป็นเรื่องที่มีอยู่ในคัมภีร์มหาภารตะของมุนีกฤษณไทวปายน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มด้วยบทไหว้ครู (นมัสกฤตติกา) ต่อด้วยอารัมภกถาเพื่อทรงแสดงจุดประสงค์ของการทรงแปลวรรณคดีอินเดียเรื่องนี้ว่า เพื่อให้เห็นแบบอย่างของการประพันธ์ฉันทลักษณ์กวีนิพนธ์ไทย ทรงเตือนให้บำรุงรักษา กวีนิพนธ์ไทย อย่ากลัวเขยหรือเห็นเป็นของล้าสมัย พระราชดำริเช่นนี้สอดคล้องกับกวีศาสตร์ทั้งหลายที่ยกย่องว่า กวีนิพนธ์เป็นสุดยอดแห่งการประพันธ์ ผู้ที่เป็นกวีนับว่าเป็นผู้สวมมงกุฎแห่งวรรณศิลป์ กวีและกวีนิพนธ์จึงเป็นเครื่องหมายแสดงความมีอารยะและความรุ่งเรืองของชาติ พระราชนิพนธ์ตอนนี้เป็นที่จดจำกันได้ดี ดังนี้

ชาติชาย ไทยเออ  
เจ็ดแท้  
ทั้งชาติ เจียวพ่อ  
หมดผู้รู้ดีฯ  
มณีสาร  
กอบแก้ว  
กะวีเวท เทอญพ่อ  
ไปต้องร้อนตัวฯ

อย่างกลัวถูกตีโพ้น	เกินสมัย น้อยเลย
ใครเยาะก็ช่างใคร	อย่าเก้อ
เราไทยอักษรไทย	เราแต่ง สีฮา
ใครดูลือคือเสื่อ	ไม่รู้สีสาฯ
นานาประเทศล้วน	นับถือ
คนที่รู้หนังสือ	แต่งได้
ใครเกลียดอักษรคือ	คนป่า
ใครเยาะกะวีไชร์	แน่แท้คนดงฯ

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๑๗ : ค)

จากนั้น พระองค์ทรงเล่าถึงมูลเหตุของเรื่องพระนล ในหัวข้อ “นิทานวังจนะ” โดยทรงเล่าถึงเรื่องมหากาพย์ภารตะถึงตอนที่กษัตริย์ฝ่ายปาณฑพเล่นสกาแพ้พันนทุรโยชน์เพราะให้ศกุนีเข้าสิงในสกา ทำให้เสียบ้านเมือง ทรัพย์สินสมบัติ ตลอดจนนางกฤษณาผู้เป็นชชชชช และถูกเนรเทศให้เดินป่าเป็นเวลา ๑๓ ปี โดยในปีที่ ๑๓ จะต้องหลบซ่อนตัวไม่ให้ฝ่ายเคการจับตัวได้ ในระหว่างเดินป่า กษัตริย์ปาณฑพและนางกฤษณาพบกับพระพรหมฤๅษี พระพรหมฤๅษีจึงเล่าเรื่องพระนลถวาย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องพระนลยาว ๒๖ สรรค และจบด้วยอุตตรกถา เรื่องราวของพระนลกล่าวถึงพระนลโอรสท้าววีรเสน ครองเมืองนิษั และนางทมยันตีราชธิดาแห่งท้าวภิมะ ครองเมืองวิพรรณคร ต่างสัดบชชชชชความมดงามของกันและกัน จึงต่างหลงรักกัน วันหนึ่งพระนลจับพญาหงส์ได้ พญาหงส์ขอให้ไว้ชีวิตแลกกับการไปส่งชชชชชความรักของพระองค์ถึงนางทมยันตี เมื่อท้าวภิมะจัดพิธีเลือกคู่ให้พระธิดา พระนลจึงเดินทางไป ระหว่างทางพบกับเทพเจ้า ๔ องค์ คือ พระอินทร์ พระยม พระอัคคี และพระวรุณ พระนลรับบัญชาจากเทพเจ้าทั้งสี่องค์ให้ไปบอกนางทมยันตี ให้นำนางเลือกเทพองค์ใดองค์หนึ่งเป็นคู่ครอง แม้จะ

ขัดต่อความรู้สึกของพระองค์ซึ่งตั้งพระทัยเดินทางไปให้นางเลือกเป็นคู่อภิเษก แต่พระนลก็ปฏิบัติตามที่รับปากเทพเจ้าเอาไว้ ในพิธีเลือกคู่ ปรากฏร่างของพระนล ๕ ร่าง ทำให้นางทมยันตีฉงนใจ แต่นางตั้งจิตอธิษฐานว่าด้วยความรักภักดีที่มีต่อพระนลขอให้เทพเจ้าช่วยให้นางเห็นความแตกต่างของพระนลตัวจริงกับตัวปลอม เทพจึงบันดาลให้เห็นว่าผู้ที่เป็นพระนลปลอมมีผิวไม่ชุ่มชื้น ตาไม่กระพริบ เสื้อผ้าอาภรณ์สวยงามไม่เปื้อนฝุ่นละออง ในขณะที่พระนลตัวจริงมีลักษณะตรงกันข้าม นางทมยันตีจึงนำพวงมาลัยไปคล้องพระนล เพื่อแสดงว่าทรงเลือกเป็นคู่ครอง

ต่อมากลี้และทวบรซึ่งเดินทางมาร่วมพิธีเลือกคู่ไม่ทัน เมื่อทราบชชชชชเลือกพระนลเป็นคู่ครองก็โกรธ จึงรอเวลาหาทางทำลายพระนล จนเวลาผ่านไป ๑๒ ปี ก็ได้โอกาส เมื่อพระนลลี้มล้างพระบาทเมื่อจะเสด็จไปบวงสรวงเทพเจ้า กลี้จึงเข้าสิงในดวงจิตของพระนล และดลใจให้พระบษกรซึ่งเป็นพระอนุชาของพระนลทำทอดสกาพันนเอาบ้านเอาเมืองกัน แล้วกลี้เข้าสิงในลูกสกาพระนลจึงเสียบ้านเมืองและทรัพย์สินสมบัติ นางทมยันตีถูกกระทำหยามเหยียด ในที่สุดพระนลและนางทมยันตีต้องออกจากเมืองโดยมีเพียงผ้าคลุมกายคนละผืน ในระหว่างเดินทางในป่ากลี้แปลงร่าง

เป็นนกกมาโฉบเอาผ้าทรงของพระนลไปอีก เมื่อนางทมยันตีหลับ พระนลแบ่งผ้าจากนางกึ่งหนึ่ง แล้วหนีนางไปเพราะคิดว่าตนเป็นฝ่ายทำให้นางตกระกำลำบาก หากไม่มีพระองค์นางทมยันตีจะได้เดินทางกลับคืนไปยังเมืองของพระบิดา เมื่อนางทมยันตีตื่นขึ้น นางเฝ้าติดตามหาพระนลเป็นเวลานาน ผ่านความทุกข์ยากลำบากต่างๆ ในที่สุดเดินทางไปถึงเมืองของท้าวเจทีและได้รับการอุปการะ ส่วนพระนลเดินทางไปในป่า ระหว่างนั้นได้ช่วยพญานาคตนหนึ่งจากกองไฟ พญานาคช่วยให้พระนลให้ปลอดภัยจากศัตรูโดยพันพิษให้ร่างของพระนลกลายเป็นชายอัปลักษณ์ร่างเตี้ยแขนสั้น

และมอบผ้าทิพย์สำหรับคลุมเพื่อคืนร่าง พิษงูในร่างพระนลจะปกป้องพระองค์และทำให้มีฤทธิ์ พระนลมีชื่อใหม่ว่าวาทุก และมีความสามารถในวิชาหม่า เพราะรู้ “อัสวฤทัย” พญานาคบอกทางให้พระนลเดินทางไปรับใช้เป็นสารถีของพระราชแห่งกตุบรรณ เพื่อแลกวิชาม้ากับวิชาสกา

เมื่อท้าวภิมะทราบเรื่อง ก็ส่งพราหมณ์หลายคนออกเดินทางตามหาพระนลและนางทมยันตี พราหมณ์สุเทพพบนางทมยันตีที่เมืองของท้าวเจที นางจึงได้เดินทางกลับไปหาพระบิดา จากนั้นนางทมยันตีส่งคนไปสืบหาพระนลทั่วสารทิศ โดยวิธีให้ขั้วร้องกลอนของนาง ดังนี้

ไอ้หนักสกาของข้าเอ๋ย  
แบ่งเอาผ้าข้าคลุมแล้วดุ่มไป  
ช่างทอดทิ้งเมียขวัญอันสวาท  
เมียชื้อตรงจงรักภักดีครั้น  
แสนพุ่มพอกผ่าวราวไฟผลาญ  
หมแต่ผ้ากึ่งผืนนั้นยื่นไว้  
ไอ้วีรบุรุษมงกุฎเกศ  
ผู้โศกเศร้าทุกทิวาราตรี

กระไรเลยดั้นด้นไปหนไหน  
ช่างกระไรไม่คิดเมตตากัน  
ให้อนาถนอนร้างกลางไพรสัณฑ์  
นั่งคอยผัวอยู่นั้นเช่นสิ่งไว้  
ให้ร้อนราญทรวงเริงเหมือนเพลิงไหม้  
พอจะได้ต่างหน้าสวามี  
จงสมเพชภรรยา มารศรี  
เชิญบตีมาปลอบประโลมนาง

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๑๗ : ๓๐๘)

และ

อันเมียดีควรที่จะเคียงผัว  
เพื่อผัวรักรักษาภรรยาพลาง  
อ้าพระองค์ผู้ทรงฤทธิ์กำแหง  
ขาดหน้าที่ทั้งสองของสำคัญ  
เสียแรงเคยขึ้นชื่อกว่าปราชญ์  
อีกเมตตาแก่ข้าทูลละออง  
ไหนเล่าละเลยทำเจยอยู่  
เมียนี่สิ้นวาสนาบารมี  
อ้าองค์พระสมิงมีงมงษ  
กรุณาข้าบ้างเถิดเป็นไร  
ข้าเคยฟังพระดำรัสหนักว่า  
ยิ่งกว่าธรรมอื่น ๆ หมิ่นแสนมี

และฝากตัวฝากใจมิให้ห่าง  
ถ้วนทุกอย่างคำจุนอดหนุนกัน  
มิเสียแรงทรงธรรมล้ำหนัก  
ไม่คำจุนเมียขวัญไม่มาครอง  
เชี่ยวชาญรู้ดีไม่มีสอง  
ชนทั้งผองชมไ้ว่าใจดี  
ฤาพระรู้ว่าเมียเสียราศี  
พระบตีจึงสลัดตัดอาลัย  
ข้านี้สุดแสนพอกหัวอกใหม่  
ไอ้ไหนเรศวรควรปราณี  
ความเมตตาเป็นธรรมประเสริฐศรี  
อ้าบตีเมตตาข้าเถิดเออย

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๑๗ : ๓๑๑)

ผู้ที่เดินทางไปตามหาพระนลกลับมารายงานนางทมยันตีว่ามีเพียงวาหุสารถีของท้าว  
ฤๅษบุตรรณเท่านั้นที่มีปฏิกริยาต่อบร็องนี้ และวาหุได้ขับร้องตอบกลับมาว่า

ถึงแม้ยามชอกช้ำระกำใจ	สัตว์ใดเชื้อเลิศเสริฐสมร
ย่อมรู้จักข่มตนและทนร้อน	จึงบังอรถึงฟ้าสุราลัย
ถึงแม้ผิวทิ้งไปด้วยใจโจด	หล่อนจะโกรธกรรดาภิหาไม่
อันหญิงคือยุติไม่มีภัย	เพราะความดีคุ้มได้ตั้งเกราะทอง
ถึงแม้ผิวใจชั่วมัวโมหัน	และผวนั้นล้างสุขสิ้นทั้งผอง
ทั้งทอดทิ้งเมียไว้ไม่อยู่ครอง	นางบ่ข้องเคืองผิวผู้ตัวทรม
อันชายนั้นดั้นด้นค้นหากิน	นมมันบินโฉบผ้าต่อหน้าหยาม
จึงต้องเที่ยวทนทุกข์ทุกโมงยาม	แม่งามขำบได้โกรธสักนาที
ถึงอย่างไรใจดีฤๅใจชั่ว	เมื่อเห็นผัวคงเศร้าฤๅดีศรี
ไอ้ไร่เมืองไร่เครื่องบำเรอดี	ทุกข์ทวิหิวโหยโรยแรงเอย

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๑๗ : ๓๑๗)

จากคำร้องของวาหุและคำบอกเล่าว่า  
มีลักษณะใกล้เคียงกับพระนลมาก ยกเว้นรูปร่าง  
หน้าตา นางทมยันตีเชื่อมั่นว่าวาหุเป็นพระนล  
และต้องการพิสูจน์ให้แน่ชัด จึงวางแผนโดยไม่บอก  
พระบิดา ให้ส่งข่าวไปว่านางจะเลือกคู่ครองใหม่  
ท้าวฤๅษบุตรรณจึงรีบเดินทางมาโดยมีวาหุเป็นสารถี  
เพราะระยะร้อยโยชน์เดินทางในวันเดียวมีเพียง  
วาหุเท่านั้นที่ทำได้ ระหว่างทางท้าวฤๅษบุตรรณ  
สอนวิชาสกาแลกับวิชาม้าของวาหุ เมื่อมาถึง  
เมืองวิทรภนคร นางทมยันตีส่งนางเกศินีคนสนิท  
ไปสนทนากับวาหุ นางเกศินีให้วาหุทอกลอน  
ของนางทมยันตี จากนั้นให้ทอกลอนที่กล่าวตอบ  
หลังวาหุทอกลอนจบก็รำให้ด้วยความสะเทือนใจ  
อย่างสุดซึ้ง นางเกศินีรีบกลับมาทูลนางทมยันตี  
นางทมยันตีส่งเกศินีไปสังเกตพฤติกรรมของวาหุอีก  
ซึ่งนางกลับมารายงานว่าวาหุมีฤทธิ์อัศจรรย์ เช่น  
ประตูเลื่อนสูงให้โดยไม่ต้องก้ม เพียงจ้องมองก็มี  
น้ำเต็มหม้อเมื่อชูหญ้าแห้งไว้ก็กลายเป็นไฟอยู่ในมือ  
เมื่อจะอาบน้ำชำระกายน้ำก็ไหลมาเอง และหายไป

เมื่ออาบน้ำเสร็จ ดอกไม้ที่เหี่ยวแห้งที่เก็บมากลับ  
ขยายกลีบสดชื่นมีกลิ่นหอม เป็นต้น นางทมยันตี  
เชื่อมั่นว่าวาหุคือพระนล แต่นางก็สั่งให้นางเกศินี  
ลอบไปที่พำนักวาหุอีกครั้งหนึ่งเพื่อให้ขโมย  
อาหารที่วาหุปรุงมาชิ้นหนึ่ง เมื่อนางทมยันตีเสวย  
ก็แน่ใจว่าเป็นฝีมือของพระนลไม่ผิดเพี้ยน จากนั้น  
นางให้พาโอรสและธิดาไปหาวาหุ เมื่อวาหุเห็น  
ก็สวมกอดด้วยความรักแต่แก้ตัวว่าพระกุมาร  
ทั้งสองทำให้นึกถึงลูกของตน เมื่อนางเกศินีกลับไป  
กราบทูลโดยละเอียด นางทมยันตีจึงให้นางเกศินี  
ไปเฝ้าท้าวภีมะกราบทูลว่านางอยากพบวาหุ  
เมื่อทั้งสองได้พบกัน จึงต่างรำให้ด้วยความตื่นตันใจ  
และพรำพรรณนาถึงความรักที่มีต่อกัน พระนล  
เล่าให้ฟังว่ากลีสร่างของพระองค์ และบัดนี้กลี  
ได้พ่ายแพ้ตบะของพระองค์ออกจากร่างไปแล้ว  
พระนลข้องพระทัยเรื่องนางทมยันตีจะแต่งงานใหม่  
นางจึงทูลว่าเป็นกมลอุบาย และเทพเจ้าลงมายืนยัน  
ความจงรักภักดีของนางตลอดเวลา ๓ ปีที่พลัดพราก  
จากพระนล

จากนั้น พระนลเดินทางกลับเมืองเพื่อไป  
ทำพระบုษกรเล่นสกาอีกครั้งหนึ่ง และได้ชัยชนะ จึง  
เสด็จมารับพระชายาทมยันตีและพระโอรสติดากลับ  
บ้านเมือง

ความโดดเด่นของ พระนลคำหลวง อยู่ที่  
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้  
ฉันทลักษณ์ร้อยกรองไทยแทบจะทุกชนิดสลับกัน  
ไปอย่างไพเราะ ทั้งกาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ ร่าย  
พระองค์มีพระบรมราชาธิบายว่าโคลงมีทุกชนิด  
ที่หาได้ในตำรา ซึ่งได้แก่ โคลง ๒ โคลง ๓ โคลง ๔  
รวมทั้งโคลงโบราณอย่างโคลงวิษขุมาลี โคลง  
มหาวิษขุมาลี โคลงจิตจรลดา โคลงมหาจิตจรลดา  
โคลงนันทะทาลัย โคลงมหานันทะทาลัย โคลงสินธุมาลี  
โคลงมหาสินธุมาลี และโคลงกลบทกลอนมีทุกชนิด  
ยกเว้นกลอนดอกสร้อยและกลอนสักวา กาพย์ ๓ ชนิด  
คือ กาพย์ยานี กาพย์ฉับบึง และกาพย์สุรางคนางค์  
ฉันท์ทรงเลือกเฉพาะที่แต่งง่ายและสะดวกแก่ภาษา  
ไทยคือไม่มีละหุมาก ได้แก่ อินทรวีเชียร ๑๑  
ภุชงคประยาต ๑๒ และวสันตติลก ๑๔ ส่วนร่าย

มีทั้งร่ายปกติและกลอนร่าย (ร่ายยาว) จึงนับได้ว่า  
นอกจาก พระนลคำหลวง จะเป็นบัณฑิต  
อ่านสนุกแล้ว ยังเป็นตำรา ประพันธ์ศาสตร์  
ไปพร้อมกันด้วย พระปรีชาสามารถของพระองค์  
อย่างยิ่งยวดทำให้วรรณคดีสโมสรทูลเกล้าฯ  
ถวายเหรียญชัยคุณเป็นพิเศษ

นอกจากเรื่องพระนลคำหลวงจะแสดงโทษ  
ของการเล่นการพนันแล้ว ยังเป็นวรรณคดีที่ยกย่อง  
คุณค่าของสตรีอย่างสูง นางทมยันตีสามารถ  
ครองรักกับพระนลได้ก็เพราะนางมีความมั่นคง  
ในความรักเป็นความรักบริสุทธิ์จริงจังทั้งๆ ที่นาง  
ไม่เคยพบหน้าพระนลมาก่อน ด้วยสัจจอธิษฐาน  
ในความรักทำให้เทพยดาช่วยเหลือนางทุกครั้ง  
หลังจากเป็นชายาของพระนลแล้ว นางทมยันตี  
คงความรักภักดีไม่เสื่อมคลาย เมื่อพลัดพราก  
จากสวามีต้องเดินป่าตามลำพัง นางมุ่งหน้าตามหา  
พระนลเพียงอย่างเดียว ดังตอนหนึ่งที่พระบาท  
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพรรณนา  
ไว้อย่างจับใจว่า

อ้าคูอโศกนี้	ศรีไสว
อยู่ ณ ท่ามกลางไพร	เพริศแท้
ชื่นชุ่มช่อมไบ	ลมระบัด
ดูสุขสนุกแม่	มาทแม่นจอมผา
อ้าคูอโศกนี้	ศรีไสววิไลตา
อยู่หว่างกลางพนา	เปนสง่าแห่งแนวไพร
ชุ่มชื่นรื่นอารมณ์	ลมเพยพัดระบัดไบ
ดูสุขสนุกใจ	เหมือนแลดูจอมภูผา
อโศกดูแสนสุข	ช่วยดับทุกข์ด้วยสักครา
โศกเศร้าเฝ้าอรุรา	อ้าอโศกโรคขำร้าย
อโศกโยกกิ่งไกว	จงตอบไปตั้งใจหมาย
ได้เห็นพระภุชงค	ผ่านมาบ้างฤาอย่างไร
พระนั้นชื่อพระนล	ผู้เรืองรณฤทธิ์ชัย
เปนนางทรมวย	นามนิยมทมยันตี
พระองค์ทรงสวัสดิ์	เป็นนิษัทธิบดี
ทูนหัวทมยันตี	มาทางนี้บ้างฤาไฉน

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๑๗ : ๑๘๙)



ความภาคภูมิใจในพระนลทำให้เทพดาช่วยนางให้รอดพ้นภัยอันตรายจากชายอื่น ดังนั้นเทพดาจึงยืนยันความบริสุทธิ์ของนางแก่พระนลหลังจากทั้งสองได้พบกัน

นางทมยันตียังเป็นตัวละครผู้หญิงที่มีสติปัญญาสูง นับเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์อย่างแยบยลที่ให้นางหาวิธีพบพระนลโดยการใช้คำขบถองที่แสดงการตัดพ้อของหญิงที่ถูกชายทิ้งไป และให้คนคอยสังเกตผู้แสดงปฏิกริยาต่อคำขบถองนี้ แม้วิธีการนี้จะทำให้นักถึงเรื่อง *สมุทรโฆษคำฉันท์* วรรณคดีที่ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรอีกเรื่องหนึ่งในเรื่อง *สมุทรโฆษคำฉันท์* นางพินทุมดีให้ช่างวาดภาพเรื่องราวของนางกับพระสมุทรโฆษตั้งแต่เที่ยวป่าจนพลัดพรากจากกันไว้ที่ศาลาโรงทาน แล้วให้คนคอยสังเกตผู้ที่มาชมภาพจิตรกรรมบนศาลาว่ามีใครแสดงอารมณ์โศกเศร้าอาดูร ก็ให้รีบไปทูลนางนางพินทุมดีจึงพบพระสมุทรโฆษด้วยวิธีนี้ ในเรื่อง *พระนลคำหลวง* กวีใช้ศิลปะอีกสาขาหนึ่งคือ คีตศิลป์ เมื่อพระนลในร่างแปลงฟังเพลงขบถองก็แสดงความเศร้ารันทด และตอบกลับเป็นเพลง ซึ่งเป็น การแสดงคุณสมบัติของตัวละครเอกตามแบบแผนของอินเดียด้วย คือมีความสามารถทางศิลปศาสตร์แขนงต่างๆ ทั้งวาดภาพ ขบถอง เต้นรำ แต่งกวีนิพนธ์ ทำอาหาร ฯลฯ การที่นางทมยันตีส่งคนสนิทไปหาข้อเท็จจริงว่าวาทุกคือ พระนลถึง ๓-๔ ครั้ง ก็แสดงความเฉลียวฉลาดรอบคอบของนางทมยันตีเป็นอย่างยิ่งนับว่านางทมยันตีเป็นละครเอกฝ่ายหญิงที่โดดเด่นมากที่สุดคนหนึ่งในวรรณคดีไทย คือมีทั้งความงาม ความจงรักภักดี มีสติและปัญญา

ดังนั้น แม้เรื่อง *พระนลคำหลวง* จะดำเนินเรื่องตามวรรณคดีอินเดียต้นฉบับภาษาอังกฤษ และทรงอุทิศสาหะถอดภาษาสันสกฤตอักษรโรมันให้เป็นภาษาไทย เพื่อประโยชน์แก่ผู้รู้ที่อ่านภาษาสันสกฤตเข้าใจสามารถตรวจสอบได้ แต่ด้วย

พระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ข้อจำกัดดังกล่าวก็ไม่ได้ทำให้วรรณคดีเสียดสรจากตัวอย่างที่ยกมาบางส่วนจะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงเลือกสรรถ้อยคำที่เหมาะสม สร้างจินตภาพ มีการเล่นคำ เล่นเสียง และจังหวะอย่างไรเพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้คำภาษาบาลี สันสกฤต เขมร คำไทยโบราณ บางครั้งทรงแผลงคำเหล่านั้นหรือใช้ผิดไปจากคำแปลเดิมพระองค์ทรงพระกรุณาทำอภิธานศัพท์ไว้ตอนท้ายเรื่อง ทำให้เกิดประโยชน์แก่ผู้อ่านและวงวรรณคดีเป็นอย่างยิ่ง

### บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์บทละครพูดคำฉันท์เรื่อง *มัทนะพาธา* หรือตำนานแห่งดอกกุหลาบ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๗ และได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรในปีเดียวกันนั้น ในใบประกาศนียบัตรซึ่งทูลเกล้าฯ ถวาย ระบุความดีเด่นของวรรณคดีเรื่องนี้ไว้ว่า “เป็นหนังสือแต่งดี เพราะทรงพระราชดำริที่ใช้คำฉันท์เป็นบทละครพูดอันเป็นของแปลกในกระบวนวรรณคดี และแต่งได้โดยยาก ยังไม่เคยมีกวีคนใดได้พยายามแต่งมาแต่ก่อน อีกประการหนึ่ง ในทางภาษาซึ่งทรงปรุงชื่อตัวละครและภูมิประเทศถูกต้องตามยุคแห่งการตวรรษ อันจำนงให้เป็นตัวเรื่อง นับว่ารูปเรื่องปรุงดี จะแต่งได้แต่ด้วยพระปรีชาและสุตาญาณอันกว้างขวาง สมควรจะยกย่องตามพระราชบัญญัติแห่งวรรณคดีสโมสร”

ข้อความดังกล่าวข้างต้น แสดงคุณค่าทางวรรณศิลป์ของวรรณคดีเรื่องนี้ไว้อย่างครบถ้วน ซึ่งผู้เขียนจะขอวิเคราะห์ขยายความว่ามี ๓ ประการคือ รูปแบบการประพันธ์ การปรุงเรื่อง และโวหารกวี

รูปแบบการประพันธ์ มัทนะพาธา เป็นบทละครพูดคำฉันท์ ซึ่งนับเป็นของแปลกที่ไม่มีผู้ใดทำมาก่อน เป็นการผสมผสานวัฒนธรรมทางนาฏศิลป์ระหว่างตะวันออกและตะวันตกเข้าด้วยกันอย่างงดงาม เพราะการแต่งคำฉันท์เป็นบทสำหรับอ่านและสำหรับแสดงมีมาแล้วในอดีต เช่น สมุทราโฆษ คำฉันท์ ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดเกล้าฯ ให้แต่งขึ้นเพื่อใช้สำหรับเชิดหนังใหญ่ แต่การแสดงละครพูดเป็นนาฏศิลป์อย่างใหม่ที่ได้รับความนิยมมาจากตะวันตกในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และน่าจะริเริ่มขึ้นโดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ยังทรงพระราชอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ เพราะพระองค์ทรงสนพระทัยในเรื่องการแต่งบทละครพูดและการแสดงละครพูดมาตั้งแต่ยังทรงศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษ บทละครที่ทรงพระราชนิพนธ์ก่อนหน้านั้น เมื่อเป็นบทละครพูดก็ทรงพระราชนิพนธ์เป็นร้อยแก้วตามขนบของละครพูดตะวันตก มีเพียงเรื่อง พระร่วง ซึ่งนอกจากจะทรงพระราชนิพนธ์ไว้เป็นบทละครรำแล้วยังทรงพระราชนิพนธ์เป็นบทละครพูดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ สำหรับพวกเสือป่าเล่นเป็นละครปลุกใจอีกด้วย ดังนั้น การที่พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาเป็นบทละครพูดคำฉันท์จึงเป็นความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และเป็นผลงานที่แสดงพระปรีชาสามารถในด้าน การประพันธ์อย่างเอกอุ เพราะการแต่งคำประพันธ์ประเภทฉันท์ไม่ใช่เรื่องง่าย

ในเรื่อง มัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ฉันท์ ๒๓ ชนิด กาพย์อีก ๓ ชนิด และบทพูดร้อยแก้วสำหรับตัวละคร “กาก” ที่เป็นผู้รับใช้นอกจากฉันท์ทั่วไปที่คนรู้จักแล้วยังทรงใช้ฉันท์ชนิดแปลกๆ ที่ไม่เคยมีใครใช้มาก่อนอีกหลายชนิด เช่น มันทักกันตา ๒๑ เมฆวิปผุชชิตา ๑๙ กุสุมิกลา ๑๘ รโหทธตา ๑๑ ปิยวาทา ๑๒ กุสุมิตลดา ๕๘ เป็นต้น บางครั้งเมื่อตัวละครโต้ตอบกัน

จะใช้ฉันท์ต่างชนิดกัน เช่น สุเทศน์ใช้อินทวงส์ฉันท์ ๑๒ มัทนาจะใช้วสันตติลกฉันท์ ๑๔ เป็นต้น ทำให้เหมาะสมกับลีลาอารมณ์ของตัวละครแต่ละตัว

การปรุงเรื่อง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผูกเรื่องมัทนะพาธาให้เป็นเรื่องในภวตวรรษเช่นเดียวกับนิทานนิยายและบทละครไทยทั่วไป พระองค์ทรงตั้งชื่อตัวละคร สถานที่และการพรรณนาฉากท้องเรื่อง ซึ่งรวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อต่างๆ ให้เกิดบรรยากาศตามแบบวรรณคดีไทยโบราณ ดังที่ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่า “ทรงปรุงชื่อตัวละครและภูมิประเทศถูกต้องตามยุคแห่งภวตวรรษ อันจำนงให้เป็นตัวเรื่อง นับว่ารูปเรื่อง ปรุงดี” นอกจากนี้พระองค์ทรงบรรจุอนุภาค (motif) หรือส่วนประกอบย่อยที่น่าสนใจต่างๆ ซึ่งปรากฏในวรรณคดีเรื่องเอกที่คนไทยรู้จักดี อย่างเช่น สุเทศน์เทพบุตรให้จิตระรถเดินทางไปทั่วจักรวาลเพื่อวาดรูปนางงามมาถวายพระองค์ อนุภาคนี้ปรากฏในเรื่อง อุณรุท อนิรุทธคำฉันท์ และ สมุทราโฆษคำฉันท์ ซึ่งตัวละครเอกฝ่ายหญิงให้พี่เลี้ยงวาดรูปบุรุษทั่วทั้งจักรวาลเพื่อสืบหาชายที่อุมสมกับนางรวมทั้งบทละครเรื่องอิเหนา ซึ่งจรกาส่งจิตรกรไปวาดรูปพระธิดาเมืองสิงห์สำหรับและพระธิดาเมืองดาดา ซึ่งรำลึกกันว่าสวยงามที่สุดในแผ่นดินตอนท้าวชัยเสนตามกวางแล้วหลงทางจากกองทัพไปจนถึงอาศรมพระฤๅษี จึงได้พบกับนางมัทนาก็เป็นอนุภาคที่ปรากฏในวรรณคดีไทยและวรรณคดีอินเดียเสมอมา เช่น บทละครเรื่องรามเกียรติ์ อุณรุท อนิรุทธคำฉันท์ บทละครจักรๆ วงศ์ๆ ทั่วไป และบทละครเรื่อง ศกุนตลา ที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นก่อนหน้านั้นจากเรื่อง ศกุนตโลปชาชยานของอินเดีย นอกจากนี้ การแสดงความจงรักภักดีของนางมัทนาต่อท้าวชัยเสนก็เป็นอนุภาคสำคัญที่ปรากฏในวรรณคดีไทยและอินเดีย เพราะความรักเดียวใจเดียวและภักดีในคนรักหรือสามีเป็นอุดมคติของสังคม

การปรุงเรื่องที่วรรณคดีสโมสรไม่ได้กล่าวสรรเสริญพระเกียรติคุณไว้แต่เป็นพระปรีชาสามารถในทางวรรณคดีอย่างยิ่ง คือ การสร้างความสมจริงที่ทำให้เนื้อหาที่มีความเข้มข้นและหนักแน่นขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคลิกและพฤติกรรมของตัวละครนางมีทนะเป็นผู้หญิงที่ยึดมั่นว่าจะต้องแต่งงานกับชายผู้ที่ตนรักเท่านั้น นางจึงกล้าปฏิเสธสุเทษณ์เทพบุตร แม้ในขณะที่นางยังไม่มีคนรักเลย ถ้ามีทนะเป็นผู้หญิงสมัยใหม่คงจะกล่าวว่านางเป็นคนเชื่อมั่นในตนเอง มีจุดยืนทางความคิด นางจึงกล้าหาญจะทำตามความคิดของตน ดังนั้นเมื่อนางมีทนะพบชายแสนและรู้ตัวว่ารัก มีทนะผู้ร่อนรู้มด้วยความรักจึงเปิดเผยความในใจด้วยบทพูดเดี่ยว (monologue) กับดวงจันทร์ ซึ่งฉากนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวน่าจะได้รับแรงบันดาลใจมาจากบทละครเรื่อง *โรมีโอและจูเลียต* ของเชกสเปียร์ที่ทรงแปลเป็นภาษาไทยแล้ว เมื่อท้าวชัยเสนเข้าใจผิดว่านางมีชู้ และศุภางค์ไม่อาจประหารนางตามคำสั่งได้เพราะรู้ดีว่านางไม่ได้ทำความผิด จึงปล่อยนางเข้าป่าไป มีทนะทำพิธีเชิญสุเทษณ์มาช่วยเหลือ ขอให้ دلใจให้ท้าวชัยเสนเสด็จมารับนางกลับคืน สุเทษณ์ปฏิเสธและเสนอการช่วยเหลือโดยจะพานางกลับขึ้นสวรรค์และอภิเษกให้เป็นมเหสีแต่นางยืนยันอย่างเด็ดเดี่ยวว่าจะขออยู่กับท้าวชัยเสนเท่านั้น การตัดสินใจของนางมีทนะทำให้สุเทษณ์สาปนางให้เป็นดอกกุหลาบไปตลอดกาล การสูญสิ้นของนางมีทนะจึงเป็นข้อพิสูจน์หัวใจรักอันมั่นคงเที่ยงแท้ที่มีต่อท้าวชัยเสนและตรงกับเจตนารมณ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีเรื่องนี้เพื่อแสดงตำนานของดอกกุหลาบอันเป็นดอกไม้ที่เป็นเครื่องหมายแทนความรักอมตะ อวสานของนางมีทนะนำไปสู่การจบเรื่องแบบเศร้าโศก (sad ending) ซึ่งวรรณคดีไทยน้อยเรื่องนี้จะนิยมจบลงแบบนี้ การที่พระบาท

สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกแนวเรื่องให้เป็นเรื่องรักโรแมนติกที่จบด้วยความโศกเช่นนี้ แม้ไม่เข้มข้นถึงขนาดทำให้เป็นบทละครโศกนาฏกรรม (tragedy) แต่ก็ทำให้บทละครเรื่อง *มีทนะพาธา* มีความโดดเด่น สร้างความสะเทือนอารมณ์สูง และประทับใจผู้อ่านหรือผู้ดูละครไปตลอดกาล รวมทั้งยังสอดคล้องกับแก่นเรื่องที่กำหนดไว้ในชื่อเรื่อง คือ *มีทนะพาธา* ซึ่งหมายถึงความเจ็บปวดอันเนื่องมาจากความรัก ฉะนั้นไม่ว่าสุเทษณ์ นางมีทนะ ท้าวชัยเสน และนางจันท์ล้วนเจ็บปวดด้วยพิษแห่งความรักทั้งสิ้น

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า นอกเหนือจากการปรุงเรื่องให้เป็นไปตามขนบวรรณคดีอินเดียและวรรณคดีไทยอย่างถูกต้องแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงปรุงเรื่องให้ต่างไปจากขนบเดิม ทำให้มีความแปลก ทันสมัย สร้างสรรค์ นอกจากนี้ยังทรง *ปรุงรส* ด้วยบทเหิงหวง การทำเสน่ห์ บทขบขัน บทรบ บทตื่นเต้นเร้าใจ ฯลฯ ทำให้ *มีทนะพาธา* เป็นบทละครที่ตึงอารมณ์ ฤกรสนิยมคนไทยอีกด้วย

ไวยากรณ์ผู้เขียนมีความเชื่อว่าพระราชนิพนธ์บทละครพูดคำฉันท์เรื่อง *มีทนะพาธา* เป็นผลงานพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ “ตกผลึก” แล้ว เพราะสมบูรณ์เพียงพร้อมในเชิงวรรณศิลป์ทุกประการ ทั้งลีลาการประพันธ์ การดำเนินเรื่อง การสร้างตัวละคร การเสนอ ความคิด การเสนออารมณ์ ตลอดจนการเลือกเฟ้นถ้อยคำภาษา ภาพพจน์ ความเปรียบต่าง ๆ ภาษากริยาในพระราชนิพนธ์เล่มนี้จึงไพเราะเพราะพริ้งคมคายแทบจะเรียกได้ว่าเป็น “วรรณทอง” ตลอดทั้งเรื่อง ตัวอย่างที่จดจำกันได้เป็นอย่างดี เช่น บทพูดของพระฤๅษีกาละทรตินที่กล่าวถึงธรรมชาติของความรัก เป็นอมตะพจน์ที่ไม่มีใครอาจปฏิเสธได้ ดังนี้

ความรักเหมือนโรคา	บันดาลตาให้มีดมน
ไม่เย็นและไม่ยล	อุปสัคคะใด ๆ
ความรักเหมือนโคถึก	กำลังศึกผิขังไว้
ก็โลดจากคอกไป	บยอมอยู่ ณ ที่ขัง
ถึงหากจะผูกไว้	ก็ดึงไปด้วยกำลัง
ยิ่งห้ามก็ยิ่งคลั่ง	บหวลคิดถึงเจ็บกาย

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๔๙๙ : ๖๖)

บทเปรียบเทียบในวรรณคดีเรื่องนี้ใช้จินตภาพที่แปลกใหม่กว่าขนบเดิม อย่างเช่น บทชมโฉมนางมัทนา ตอนศุภางค์กล่าวชม มีจินตภาพที่แตกต่างไปจากบทชมโฉมตามขนบนิยม โดยชมว่าผิวนางสวยผ่องราวพลแห่งพระจันทร์ ผมดำเหมือนราตรี ดวงตาทั้งสองเหมือนดวงดาวในท้องฟ้า และแก้มมีแสงผ่องดุจดาวสว่างแสงของพระอาทิตย์ยามอรุณรุ่ง

ผิวนางนั้นผุดผ่อง	กละนวลสะกาวแข
เกศาดำมั่นแน่นแท้	กละฟ้า ณ ราตรี
สองเนตรเหมือนดารา	กระเ็นะภาศรี
แสงแก้มเปรียบบรศมี	พระอรุณแอร่มฉาย

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๔๙๙ : ๔๐)

คำกล่าวของท้าวชัยเสนในตอนที่สุดยเสียนางมัทนา โดยเปรียบเทียบคุณค่าของนางมัทนาว่าคู่ควรกับพระองค์ แต่พระองค์กลับไม่เห็นค่านั้น เป็นกระบวนการจินตภาพ (Imagery) ที่ใช้ความเปรียบเทียบอุปมาอุปไมยที่แปลกใหม่ชวนคิด ดังนี้

มโนดนูเปรียบ	ดู่จะเรื่อนและนางไซรั
ประดู่จประทีปไข	ชวลิต ณ เคหา
และกุสิดกล่อง	ละก็ซัดชวาลา
พิโรธและจับปา	บมิทันจะใคร่ครวญ
ตะเกียงวินาศแล้ว	คะหะมิดลิจึงหวล
คะเนิงวะไม่ควร	จะทลายประทีปนั้น

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๙๙ : ๑๐๕)

ในบทพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกหรือบทพูด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ได้สะท้อนอารมณ์ หรือซาบซึ้งใจสอดคล้องกับเนื้อหาหรือลักษณะของเหตุการณ์ อย่างเช่น บทสุพรรณกัณฑ์นางมัทนาซึ่งถูกมายาวินสะกดไว้ นางมัทนาซึ่งมีสติเพียงครึ่งๆ จึงตอบคำสุพรรณกัณฑ์อย่างเลื่อนลอย ในบทเจรจาตอนนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่นคำซ้ำ เล่นกลกลับคำ และเล่นคำเสียงคล้าย เพื่อแสดงภาวะถูกมนต์สะกดของนางมัทนาได้อย่างสมจริงสมจัง

สุพรรณกัณฑ์	รักจริงมิจริงฤก็ไฉน	อรไท่บ่แจ้งการ ?
มัทนา	รักจริงมิจริงก็สุระชาญ	ชยะโปรดสถานใด ?
สุพรรณกัณฑ์	พี่รักและหวังวรุจะรัก	และบทอดบทิ้งไป
มัทนา	พระรักสมัคร ณ พระหทัย	ฤจะทอดจะทิ้งเสีย ?
สุพรรณกัณฑ์	ความรักละเหี่ย <sup>3</sup> อุระระทด	เพราะมีอาจจะคลอเคลีย
มัทนา	ความรักระทดอุระละเหี่ย	ฤจะหายเพราะเคลียคลอ
สุพรรณกัณฑ์	ไอ้ไอ้กระไรนะมะทะนา	บมิตอบพะจีพอ ?
มัทนา	ไอ้ไอ้กระไรอมระง้อ	มะทะนามิพอดี !
สุพรรณกัณฑ์	เสียแรงสุพรรณกัณฑ์นะประดิพัทธ์	มะทะนาบเปรมปรีดิ์
มัทนา	แม้ข้าบเปรมปรีดิ์จะฉะนี้	ฉิจะโปรดก็เสียแรง
สุพรรณกัณฑ์	ไอ้รูบวิไลยะศุภะเลิด	บมิควรจะใจแขง
มัทนา	ไอ้รูบวิไลยะมละแรง	ละก็จำจะแขงใจ

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๙๙ : ๑๗)

ส่วนบทสารภาพความในใจของนางมัทนาซึ่งมีรักเป็นครั้งแรก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพรรณนาความรู้สึกของนางมัทนาที่ทั้งฉงนสนเท่ห์ใจ ทั้งรู้มรัอน ทั้งลังเล ทั้งกลัว ทั้งอยากลอง ฯลฯ ได้อย่างวิเศษ จนทำให้ตัวละครมีชีวิตชีวาสมจริง แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์อย่างลึกซึ้ง ดังตัวอย่าง

อ้วอนาใจ	ละไฉนมาเป็นฉะนี้
แต่ไรก็ไม่มี	มะฉะนี้กระหะหน
ไม่เคยจะเชื่อว่า	ระฉะนี้ฉะสัประตน
มาสู่ ณ ใจตน	และจะตั้งระทมะทวย
เมื่อก่อนสิชายรัก	ก็มีพักจะเออจะอวย
อวดดีและอวดดีด้วย	บมิเคยจะลุ่มจะหลง
ทั้งเคยเยาะเย้ยกัน	นระผู้พะว่าพะวง
ว่าเขาจะเขลาคง	จะบพันระอิตระอา

<sup>3</sup> ผู้เขียนแก้ตัวสะกดของต้นฉบับ เพราะคาดว่าน่าจะเป็นการพิมพ์ผิด

เคยว่าบุรุษกล่าว	ว่าจะลวงยุพาและพา
ไปร่วมลิเนหา	บมิชาก็ทอดก้ทั้ง
ตั้งนั้นสิแม่ชาย	อภิปรายและอ้อยและอิ่ง
เราจึงมิสูงสิง	และบรักสมัคสมาน
ครานี้สิพบชาย	วรรูปวิเศษวิศาล
ใจวามและหวามปาน	ฤตินั้นจะโลดจะลอย !
เธอนั้นฤเจียมตัว	กิริยาก็เรียบก็ร้อย
ไม่มีละสักน้อย	จะแสดง ณ ท่วง ณ ที
ว่าเธอประสงค์จะ	อภิมรย์ฤดีระดี
เป็นแต่ชำเลื่องที่	ดनुบ้าง ณ ครั้ง ณ คราว
คราใดประสบเนตร์	ฤก็เราลระร้อนและหนาว
เธอไกลก็ดูราว	นกะไร้ตะวันและเดือน
โอ้อว่า ณ ครานี้	แหละฤดีจะพันจะเพื่อน
ด้วยรักกระทำเชื่อน	ละฉะนี้จะทำไฉน ?

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๕๙ : ๔๘)

ต่อมาต้นปี พ.ศ. ๒๕๖๘ ซึ่งเป็นปีสุดท้ายของรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงแปลบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง *มัทนะพาธา* เป็นร้อยแก้วภาษาอังกฤษ มีภาคผนวกเรื่องนามและศัพท์ต่างๆ แต่พระวรวัชเชอพระองค์เจ้าธานีนิวัตกราบบังคมทูลให้ทรงแปลเป็นร้อยกรองเหมือนดังที่ทรงใช้ร้อยกรองในฉบับภาษาไทย พระองค์จึงทรงพระราชนิพนธ์บทละครพูดเรื่อง *มัทนะพาธา* ฉบับร้อยกรองภาษาอังกฤษ แต่ทรงพระราชนิพนธ์ไม่ทันเสร็จ ค้างอยู่เพียงต้นองก์ที่ ๔ ก็เสด็จสวรรคต บทละครพูดเรื่อง *มัทนะพาธา* ฉบับร้อยกรองภาษาอังกฤษจึงเป็นพระราชนิพนธ์เรื่องสุดท้ายของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ทิพย์สุนทร อนุมนตรี, ๒๕๓๔: ๒๗/๒)

## บทสรุป

วรรณคดีสโมสร ซึ่งตั้งขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทำหน้าที่เป็นองค์กรทางวรรณกรรมในการคัดสรรวรรณคดีเพื่อยกย่องประกาศเกียรติคุณให้เป็นแบบอย่างแก่การแต่งและเป็นตัวอย่างหนังสือดีเพื่ออ่านหรือแสดง วรรณคดีทั้ง ๑๑ เล่ม มีความดีเด่นแตกต่างกันตามลักษณะของหนังสือ แม้วรรณคดีสโมสรจะไม่ได้ระบุไว้ว่าเป็นยอดเยี่ยมในงานประเภทนั้นๆ แต่เรา-นักอ่านรุ่นหลังก็ไม่อาจปฏิเสธความยอดเยี่ยมของวรรณคดีเหล่านี้ได้เลย เมื่อก้าวจำเพาะพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรถึง ๓ เล่ม และหนึ่งในนั้นได้รับทูลเกล้าฯ ถวายเหรียญวีรญาณเป็นครั้งแรก และครั้งเดียว บทวิเคราะห์ข้างต้นก็คงจะทำให้เห็นได้ชัดเจนว่าได้พระราชนิพนธ์ทั้ง ๓ เล่ม ยืนยัน

พระปรีชาสามารถทางวรรณศิลป์อย่างเอกอุ และ เหมาะสมกลมกลืนและซับซ้อนความเป็นศิลปกรรม เป็นแบบอย่างของภาษางาม ซึ่งงามทั้งเสียง งาม ทางภาษา ที่ “ช่างอักษร” ทรงได้เพียรสลักเสลา ทั้งความหมาย งามทั้งความคิด และงามทั้งอารมณ์ เกลาแต่งอย่างงดงามและมีคุณค่าชั่วนิรันดร์

## หนังสืออ้างอิง

“ข้อบังคับวรรณคดีสโมสร” ราชกิจจานุเบกษา ๓๔ (๒๙ เมษายน ๒๔๖๐): ๖๙ - ๗๑.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๐๖. พระราชพิธีสิบสองเดือน เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณสุภา. “คำนำ”.

ทิพย์สุนทร อนามัยบุตร, ๒๕๓๔. วรรณกรรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. และนริศรานุกัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยา. ๒๕๐๔. สารานุกรมศัพท์ เล่ม ๑, กรุงเทพฯ: ศึกษาภัณฑ์.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, ๒๕๑๒. “คำอธิบายว่าด้วยบทละครอิเหนาฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ”, เรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๘, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณาคาร.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ๒๕๓๖. “คำนำฉบับพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑”, สามก๊ก ฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน), กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, (กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากรและสำนักพิมพ์ดอกหญ้า ร่วมกับชำระ)

“พระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสร”. ราชกิจจานุเบกษา ๓๑ (๒ สิงหาคม ๒๔๕๗): ๓๐๙-๓๑๔.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๔๙๙. มัทนะพาธา หรือ ตำนานแห่งดอกกุหลาบ. พระนคร : โรงพิมพ์คืนอิน. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระนิยมนราธิราช (ประชาเชิด พิศาลบุตร) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม จังหวัดพระนคร วันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๔๙๙)

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๑๒. บทละครพูดเรื่องหัวใจนกรบ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงกิมไล้ สุธรรมมนตรี เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๒.)

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๑๗. พระนลคำหลวง. พิมพ์ครั้งที่ ๓. พระนคร: คลังวิทยา.

รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. ๒๕๕๐. อิทธิพลวรรณกรรมต่างประเทศที่มีต่อวรรณกรรมไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. ๒๕๕๒. จากเก่าสู่ใหม่ วรรณศิลป์ไทยไม่สิ้นสูญ, กรุงเทพฯ: ศูนย์สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

เสฐียรโกเศศ, ๒๕๑๓. พื้นความหลัง เล่ม ๔, กรุงเทพฯ: ศีขิตสยาม.

เสฐียรโกเศศ, ๒๕๕๑. “ชีวิตพระสารประเสริฐที่ข้าพเจ้ารู้”, สมญาภิธานรามเกียรติ์ และชีวิตและงานของ นาคะประทีป, พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ: ศยาม.

**สารานุกรม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๒ ย-อ. ๒๕๒๔. “วรรณคดีสโมสร” กรุงเทพฯ:**

คณะกรรมการฉลองวันบรมราชสมภพครบ ๘ รอบ และ ๑๐๐ ปี ของ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, (จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานเปิดหอวิชาสุวธานีสุวธานี วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๔).

หอจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๖ เบ็ดเตล็ด ม.ร. ๖ บ ๑๐/๑๐ เรื่อง การตั้งวรรณคดีสโมสร และนิรุกติสมาคม” (๑๗ กรกฎาคม ๒๔๕๗ - ๒๙ มีนาคม ๒๔๖๘)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร. ๖ บ. ๑๐/๑๔ กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ วรรณคดีสโมสร ทูลเกล้าฯ ถวายประกาศนียบัตรและเหรียญวชิรญาณ ที่ ๘/๑๕๒ หนังสือลงวันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๙ ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพถึงกรมหลวงปราจิณกิติบดี อ้างถึงใน **สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๒ ย-อ. กรุงเทพฯ:** คณะกรรมการฉลองวันบรมราชสมภพครบ ๘ รอบ และ ๑๐๐ ปี ของ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๒๔. (จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานเปิดหอวิชาสุวธานีสุวธานี วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๔).

หอจดหมายเหตุ. เอกสารรัชกาลที่ ๖ เบ็ดเตล็ด หอพระสมุดวชิรญาณ ร ๖ บ ๑๒/๒๒ (พ.ศ. ๒๔๕๓ - ๒๔๖๘) “เรื่องหนังสือกราบทูลของ 2471) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่อง การตัดสินของวรรณคดีสโมสร”

หอจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ เบ็ดเตล็ด เรื่อง “ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งสมาคมนักภาษา” ร. ๕ น ๒๐/๒๑ (๒๖ สิงหาคม - ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๑๒๖)